

Nemzetek együttélése és konfliktusai a Kárpát-medencében (16-18. század)¹

Oborni Teréz

*„Amelyik nemzet fölényben akar lenni más nemzetek fölött:
hóhérrá, vagy bohóccá válik”²
Weöres Sándor*

Bevezető gondolatok

A 20. századi nemzeti-nemzetiségi konfliktusok okait és eredőit általánosságban megfogalmazó elméletek főként az adott században és csak kisebb részben az azt megelőző századok történelmében keresik a nemzetekbe mélyen beleivódott ellenséges érzületek okait.³ Holott léteznek olyan súlyos, a történelmi tudatba beleivódott nemzeti/nemzetiségi sérelmek, amelyeknek eredete több évszázadra vezethető vissza. Ezek közül a kora újkorhoz eredetében leginkább köthető a – vélt vagy valós – sérelmeknek az a fajtája, amelyet a „nemzetállami megkésettységnek” nevezhetünk.⁴ Hiszen nem egy, a Kárpát-medence területéből is részesülő, jelenleg létező országban élő nemzet csak igen későn, a 20. században tudta saját államát megteremteni, és a megelőző évszázadokban egy Magyar Királyságnak nevezett államalakulatban élt és létezett. A jelen tanulmány azt vizsgálja és kívánja bemutatni, hogy a kora újkorban a három részre szakadt Magyarország egyes részeiben hogyan éltek egymás mellett a különböző nemzetiségek, és ezekből milyen, az adott korban ténylegesen létezett, vagy a későbbi századokból oda visszavetített konfliktushelyzetek adódhattak.

A Magyar Királyságban együtt élt nemzetiségek történetének első megközelítési pontja a közös múlt kérdése, sőt a sorsközösség és a múlt-közösség kérdése. Minden itt lakó nemzet mást és mást tart fontosnak a közös történelemből, és évszázadokon keresztül hurcolja magában azokat a vélt vagy valós sérelmeket, amelyek ezekből a korai, mára elfeledettnek hitt évszázadokból gyökereznek. A múlt egyes eseményei más és más színben tűnnek föl a mai nemzetek történelmi tudatában és tudásában. Egy újabban megjelent tanulmánykötet „meghasadt múltnak” nevezi ezt a fajta széthúzást, összhangtalanságot, főként a szlovák és a magyar történetírás szembenállásának példáján.⁵ A magam részéről nem feltétlenül és nem kizárólag egy-egy győzelmes – tehát dicsőséges – vagy vereséggel végződő – tehát szégyenletes – eseményt, eseménysort tartok egy nemzeti tudatba beépült, azt alapvetően meghatározó jelentőségű ténynek. Bár azt teljes mértékben elismerem, hogy egy adott nemzet történetében a pozitívan vagy negatívan értékelt események a nemzeti öntudat kulcsfontosságú részei, és a hozzájuk való mentális kötődés évszázadokig fennmarad, sőt máig érvényes és hatással van az egyes nemzetek kollektív emlékezetére. Mégis, a jelen kutatómunka nyomán és annak eredményeképpen mindinkább arra a meggyőződésre jutottam, hogy a fentebb említettek mellett sokkal súlyosabb, mélyebben ható és egy nemzet tudatába mélyebben beleivódott következménnyel jár az adott nemzet hosszú távon megélt helyzete, elismertsége, közjogi-politikai státusa az adott állam politikai keretein belül. Ez természetesen nagyban befolyásolja azt, hogy egy adott eseményt egy nemzeti tudat és

¹ A tanulmány a „Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés” című TÁMOP-4.2.2A-11/1/KONV-2012-0069 pályázat keretében készült.

² Weöres Sándor: A teljesség felé. Budapest, 2000. 51.

³ Georg Brunner: Nemzetiségi kérdés és kisebbségi konfliktusok Kelet-Európában. Budapest, 1995. 68. (A Magyarágkutató Könyvtára XVII.)

⁴ Georg Brunner: Nemzetiségi kérdés i.m. 42-43.

⁵ Meghasadt múlt. Fejezetek a szlovákok és a magyarok történelméből. Szerk.: Kollai István. Budapest, 2008.

nemzeti történetírás hogyan értékel. Bár a nemzetiségekkel kapcsolatosan kialakult sztereotípiák – és ebbe a magyar is beletartozik –, a 19. században, a romantika és nemzeti liberalizmus idején születtek meg, mindezek korábbi évszázadok jelenségeire vezethetők vissza. A politikai és nemzeti identitás elvi kérdéseivel nem foglalkozom.⁶

A korszak általános jellemzői, a magyar állam kereteinek megváltozása

A kora újkorban az Oszmán Birodalom Európa elleni támadása következtében a Magyar Királyság állami keretei komoly változáson mentek keresztül, ennél fogva a korábban a Kárpát-medence egészét kitöltő magyar állam értelmezésében is lassú, de folyamatos változás következett be. Az időbeli választóvonal nem köthető közvetlenül a mohácsi csata másnapjához, de a csatát követően bekövetkezett kettős királyválasztásnak már köze van az ország egységes felfogásában és a haza értelmezésében bekövetkezett változásokhoz, amelyek elsőként a horvátországi területen kezdődtek meg.⁷ Ez nem véletlen, hiszen a Magyar Királyság törzsterületéhez különböző szálakkal már hosszú ideje tartoztak valós vagy igényállamok, amelyeknek az uralkodója a mindenkori magyar uralkodó volt. Közéjük tartozott a különállás tudatával mindig is rendelkező Horvátország, amelynek geopolitikai helyzetéből kifolyólag a legkorábban lehetősége volt a magyar államhoz fűződő viszonyának elvi átgondolására. A hatalmi változások ellenére a Magyar Királyság közjogi egységének képzete – a középkorban kialakult magyar Szent Korona fogalmát véve alapul – továbbra is létezett.⁸

Hungaria/Regnum Hungariae – így nevezték a középkorban azt az országot, amely a mohácsi csatát követő évtizedekben több részre szakadt. A hosszan tartó folyamatban lényegében a 16. század közepére – utolsó harmadára alakult ki az a három területi egység, amely meghatározó módon jellemezte a korszak történetét: a Habsburg-dinasztia uralma alá került a nyugati országfél, amelyet királyi Magyarországnak vagy Magyar Királyságnak neveznek a jelenkori szakirodalmi művekben;⁹ a hódoltságnak nevezett, az Oszmán Birodalom közigazgatása alatt álló középső országrész; és végül a tiszántúli vármegyékből és a középkori Erdélyből kialakult Erdélyi Fejedelemség.¹⁰

Mindegyik részország területén több nemzet – mai fogalmainkkal élve nemzetiség – élt egymás mellett, többnyire békésen, már amennyire ezt a korabeli állandósuló veszélyhelyzet, és nagy hadjáratok, portyázások megengedték. Ami a 16-17. században mindhárom országrész lakosságának egységét megosztotta, és különféle mértékben összeütközéseket generált, az igen nagy részben a vallási hovatartozás különbözősége volt. Hogy ez a vallási hovatartozásból fakadó elzárkózás és ellenséges érzület miképpen tevődött át a felekezetiiségről a nemzetiségre a 17. század utolsó harmadában és főként a 18.

⁶ Ld. Bakk Miklós: *Politikai közösség és identitás*. Komp-Press Kiadó, Kolozsvár, 2008.

⁷ Varga Szabolcs: Az 1527. évi horvát-szlavón kettős királyválasztás története. *Századok* 142. (2008) 5. sz. 1075-1134.

⁸ Eckhart Ferenc: *A szentkorona-eszme története*. Bp., 1941.; Kardos József: *A szentkorona-tan története*. Bp., 1985. A kora újkor évszázadaiban alapvető változás ezen a téren nem is következett be. Jellemző a Magyar Királysággal szemben a kortársak felfogására, hogy több országnak de egy közös hazának tekintették. Nem véletlen egy erre asszociáló összefoglaló címe sem: Tóth István György: *Három ország egy haza*. Bp. 2009. (Magyarország Krónikája)

⁹ A szóhasználat elvi állásfoglalást is jelent egyben arra vonatkozólag, hogy mely országrészeket vélik az egyes szerzők a kora újkorban a Magyar Királyság tagjának és részének. ld. Pálffy Géza:

¹⁰ Az Erdélyi fejedelemség kialakulására ld. Barta Gábor: *Az Erdélyi Fejedelemség születése*. Bp. 1979. (Magyar História); Oborni Teréz: *Tartományból ország: erdélyi változások a 16. század első felében*. In: *Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében*. Szerk. Zombori István. Bp., 2004. 165–178.

században, arról a következőkben még szó lesz. Emellett szóba jöhetnek még az életmód, életvitel különbségéből, a mentalitásból, a szokásokból fakadó nézeteltérések is, amelyek azonban jobbra lokális szinten, a humanista érdeklődés irodalmi megnyilvánulási keretei között maradtak, és messze nem érték el a modernebb idők súlyos nemzeti konfliktusainak súlyát.

A Magyar Királyság összlakossága a 15. század végén 3,3 millióra volt tehető, a 16. század végére mintegy 3,5 millióra, a 17. század végére pedig legfeljebb 4 millióra emelkedett. A csekély mértékben emelkedő számok azonban magukban foglalják a bevándorolt népességet is, és így már sejtetik, hogy az állandó háborús veszélyhelyzet még békeidőkben is jelentős népességpusztulást eredményezett. A történeti források ugyan nem teszik lehetővé, hogy a bevándorolt etnikumok nagyságrendjét megállapítsuk, a becslések szerint azonban ez a népességlétszám összességében legalább félmillióra tehető. A törökellenes harcoknak és az állandósult hadi állapotnak köszönhetően az ország középkor végi etnikai arányai döntően megváltoztak a kora újkorban. A magyarság 75-80 %-os, a késő középkori országban meglévő többsége a 17. század végére, még inkább a nagy betelepítéseket hozó 18. századra 50 % alá csökkent.

Az ország részekre szakadása - területi változások a 16-17. században

A középkori Magyar Királyság területének előbb két majd három részre szakadását sorsfordító eseményekhez kötjük. 1541-ben Szulejmán szultán elfoglalta Budát, az ország fővárosát, onnan kiűzte János király özvegyét, Izabella királynét és Erdélyt illetve a Temesközt adta számára lakhelyül és birtoklásra.¹¹ Ez a döntés rendkívüli jelentőségű volt a Magyar Királyság szétesésének történetében, mert ez szakította le a keleti országrészt, és így megteremtette azokat a területi kereteket, amelyben majd az önálló állam megszerveződött a következő évtizedekben. Bár ennek a keleti országrésznek voltak Erdélyen kívül eső területei, nevezetesen azok a vármegyék, amelyek a hódoltság és a történeti Erdélyt határoló hegyek közé kerültek, mégis, a terület magját maga Erdély alkotta.

1541-ben az ország három részre szakadt, hiszen a Buda központtal megalakuló oszmán vilájet az ország középső részét foglalta el, és a következő évtizedekben egyre nagyobbra terjeszkedett. A keleti és a nyugati országrészek uralkodói, I. Miksa magyar király és Szapolyai János Zsigmond választott magyar király valamint az általuk uralt országrészek közötti vitás közjogi helyzet megoldására született meg a speyeri szerződés 1570-1571-ben. Ebben János Zsigmond lemondott választott királyi címéről és helyébe fölvette az Erdély és Magyarország hozzá kapcsolt részeinek fejedelme címet, és formálisan is megalakult a keleti magyar állam, amelyet innentől kezdve Erdélyi Fejedelemségnek nevezünk. Itt tűnt föl először a magyar történelemben a latin Partium kifejezés, amely ettől kezdve az Erdélyi Fejedelemséghez tartozó, a történeti Erdélyen kívüli területeket jelentette. 1571-ben a Partiumot alkotó vármegyék Bihar, Máramaros, Kraszna és Közép-Szolnok voltak.

A 17. század folyamán a Magyar Királyságtól az Erdélyi Fejedelemség fennhatósága alá kerülő terület többször változott. Az 1606. évi bécsi béke értelmében Szabolcs, Szatmár, Bereg és Ugocsa vármegye került Bocskai István haláláig, azaz alig fél esztendőre erdélyi fennhatóság alá. 1622-ben a nikolsburgi békében Bethlen Gábor szintén élete időtartamára szerezte meg Szabolcs, Szatmár, Bereg, Ugocsa, Borsod, Abaúj és Zemplén vármegyéket, amelyeket 1630-ban csatoltak vissza Magyarországhoz. Az 1645. évi linzi békében I. Rákóczi György ismét Erdélyhez kapcsolta az előbbi hét vármegyét, hasonló feltételekkel és azzal a kiegészítéssel, hogy Szabolcsot és Szatmárt halála után fia is megtarthatja. Ily módon a

¹¹ A Magyarországgal szembeni oszmán politikára ld: Fodor Pál: Magyarország és a török hódítás. Budapest, 1991.; Barta Gábor: Az Erdélyi Fejedelemség születése i.m.

fejedelem 1648-ban bekövetkezett halála után csak öt vármegye került vissza Magyarországhoz, az említett kettő azonban 1660-ig gyarapította a fejedelemség területét.

Amikor 1690-ben megszűnt a fejedelemség, Erdély ismét a középkori történeti határai közé tért vissza, a Partium vármegyéi pedig visszakerültek a Magyar Királysághoz. 1709-ben I. József két rendeletben hagyta meg, hogy a régi partiumi vármegyék, Máramaros, Kraszna, Közép-Szolnok és Zaránd, valamint Kővár vidéke pénzügyigazgatási vonatkozásban az erdélyi Főkormányshély, a Gubernium alá tartozzon, katonai és közigazgatási ügyekben viszont a Magyarországot is irányító kormánysszervek rendelkezzenek felettük. Erdély északi és nyugati határa évtizedeken át bizonytalan volt, mígnem 1732. december 31-én kiadott rendeletében III. Károly felelevenítette a Partium fogalmát, és újból Erdélyhez csatolta Kraszna, Közép-Szolnok, Zaránd vármegyét valamint Kővár vidékét. A magyarországi rendek ezt követően folyamatosan tiltakoztak a nevezett vármegyék jogtalan Erdélyhez csatolása miatt, de ez csak az 1832-1836. évi reformországgyűlésen vezetett sikerre, amikor is törvénybe iktatták a Partium visszacsatolását Magyarországhoz.

Hungarus-tudat, nemzetfogalom a kora újkorban

A késő középkorban – kora újkorban, egészen a 17. század végéig mind a Magyar Királyság nemessége, mind külföldön tanuló értelmisége, ha nemzeti hovatartozását kérdezték, büszkén vallotta magát hungarusnak.¹² Így jegyezték föl a Magyar Királyság területéről külszói egyetemekre beiratkozott hallgatókat az egyetem anyakönyveiben, még akkor is, ha egyébként maga az adott személy nem a magyar, hanem más nemzetiséghez tartozott, és ezzel természetesen maga is tisztában volt.¹³ Mégis, ahhoz az országhoz tartozónak érezték és vallották magukat, amelynek neve Hungaria/Regnum Hungariae volt. Mai fogalmainkkal élve: nem a nemzetiségi hovatartozást, hanem az állampolgárságot határozták meg így, magyarországinak másként fogalmazva a magyar Szent Korona alattvalójának vallva magukat.¹⁴

Természetesen emellett már a kora újkorban is létezett a nemzetiségi hovatartozás, identitás fogalma és érzete, amelyet az etnicitás kifejezéssel szokás megnevezni, amely azonban semmilyen ellentétben nem áll rendi-nemesi társadalmi struktúrával.¹⁵ A szláv, román, horvát vagy más nemzetiségből származó nemesség ugyanúgy hazájának tekintette a Magyar Királyságot, mint a magyarok. Kitűnően illusztrálja ezt a gondolatot a besztercebányai szlovákok véleménye 1681-ből, akik szerint „...tót, cseh vagy horvát, ha a királyi kegy nemessé tette, és az országglakók által a nemesek gyülekezetébe fogadtatott, igaz magyarnak tekintendő”.¹⁶ Itt kell megjegyezni, hogy a mai szlovák történetírás – bár nem tagadja azt, hogy a rendi-nemesi értelmezésű „natio Hungarica” a korabeli ország teljes nemességét egyfajta egységbe forrasztotta, mégis, mindent megtesz annak érdekében, hogy a középkorban – kora újkorban a Kárpát-medencében élt szlávokat, azaz a szlovákok elődeit mint „natio Slavica”-t mutassa be, azt hangsúlyozva ezáltal, hogy az etnikai hovatartozás már

¹² Bitskey István, Az identitástudat formái a kora újkorban Kárpát-medencében = Humanizmus,religio, identitástudat. Tanulmányok a kora újkorban Magyarország művelődéstörténetéről, szerk., bev. Bitskey István, Fazakas Gergely Tamás, Debrecen, DEENK, 2008 (Studia litteraria, XLV), 11–23.

¹³ Klaniczay Tibor: Irodalom és nemzetiség. In: Uő: Stílus, nemzet és civilizáció. (= Régi Magyar Könyvtár Tanulmányok 4.) Budapest, 2001. 14-17.

¹⁴ Szűcs Jenő nemzetértelmezése alapvető fontosságú: Szűcs 1974, 252–253.; Ugyanő: Történeti „eredet”-kérdések és nemzeti tudat. Valóság, 1985/3. 32–33.;

¹⁵ Klaniczay Tibor, A régi magyarországi írók nemzeti hovatartozása. ITK 1973/2 –3. 148–153.

¹⁶ Ágoston

ebben a korban előbbre való, fontosabb és erőteljesebb csoport-összetartó tényező volt, mint a társadalmi rendhez való tartozás tudata.¹⁷

A Hungarus-tudat fogalmi értelmezése és használata terén a 17. század végén – 18. század elején kezdődtek el azok a változások, amelyek a század végére az egyes Kárpát-medencei etnikumok önmeghatározását szilárdná tették. Amikor aztán a 18. század utolsó harmadában önálló nemzeti útra léptek, maga a jelentéstartalmában kiüresedett fogalom is elenyészett.¹⁸ Kezdetben a hungarus patriotizmus még elevenen élt azokban a szláv, német, román értelmiségiekben is, akik saját anyanyelvükért harcosan szót emeltek. A 18. század elején a még meglévő Hungarus-tudat mellett a latin mellett a nemzeti nyelvek használói körében mind tudatosabbá vált a saját nyelvhasználat igénye az irodalomban, tudományban egyaránt. Számos szlovák, német anyanyelvű szerző jegyezte meg ebben a korban, hogy Hungarus-mivolta mellett igényt tart a saját nemzeti nyelvére és hovatarozásának kifejezésére.¹⁹

A 18. század elején a Magyar Királyságon belül élő, nagyobb népességszámú nemzetek, az északi szlávok/szlovákok és a románok hasonló gondolatmenetre alapozott elmélettel léptek föl annak érdekében, hogy egyenjogúvá emeljék nemzetüket. Mindkét elmélet az autochtonitást hangsúlyozta. Ezek egyike az ún. dákoromán-kontinuitás elmélet volt, amelynek lényegi eleme, hogy az erdélyi románság ősei már a magyarok bejövetele előtt a területen éltek, és így jelenlétük folytonossága révén ősbibb (tulajdon)jogot birtokolnak a területre nézve, mint a (később érkező, honfoglaló) magyarok.²⁰ Szintén a 18. század húszas éveiben indult útjára az a szlovák gondolkodók – főként evangélikus lelkészek és katolikus papok – által kidolgozott elmélet, mely szerint a honfoglaló magyarok a már itt élő szlávok kedvező fogadtatásának köszönhetően nyertek befogadást az ország területére.²¹ Bár ez az elmélet a 18. század elején számos pozitív jelentéstartalmat hordozott, erre alapozódott például a korban a közös haza fogalma, ahol a két nemzet – a szlovák és a magyar – közösen szenvedte el a történelem viharait, mégis, sok változáson ment keresztül az évszázadok során.

A 18. század második felében a szlovák értelmiség meghatározó tagjai, Samuel Timon, Bél Mátyás, Kollár Ádám Ferenc még egyszerre vallották magukat szlováknak, magyarnak, és németnek is, a közös hazában élve többszörös identitás és nemzetiségi kötődés jellemezte őket.²² A legjobban ezt a többszörös identitást a 18. században élt Juraj Papánek (1738–1802) sorai fejezik ki: „*Nem tagadom, hogy születésemre nézve szláv (értsd: szlovák) vagyok, de tudd meg, hogy neveltetésemre nézve német, nemességemre pedig magyar, jelenlegi lelkipásztori munkámra nézve illír*”.²³ A 18. század második felében vette kezdetét az a folyamat, amely során a Hungarus-patriotizmust lassan felülírta szláv/szlovák etnikumhoz való tartozás tudata. Ezzel egyidejűleg végbement a szláv nyelvek – szláv

¹⁷ A kérdés alapos összefoglalása, szlovák történelmi példákkal: Kiss László: A szlovák nemzeti tudat születése. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis Nova Series Tom. XXXII. Sectio Historiae Eger.

¹⁸ A Hungarus-tudat történelmi áttekintésére ld. Miskolczy Ambrus: A „Hungarus-tudat” a polgári-nemzeti átalakulás sodrában. In: Magyar Kisebbség Nemzetpolitikai Szemle Új sorozat XVII. 56-66. sz. (2012/3-4.sz.) 163-204

¹⁹ A 18. századi változásokra ld. Szelestei N. László: Hungarus-Hungaricus/Magyarországi – magyar. Közös múltunk és a magyar nyelv. In: Magyar-szlovák terminológiai kérdések. Szerk.: Ábrahám Barna, Piliscsaba-Esztergom, 2008. 50-54.; Moritz Csáky: Die Hungarus-Konzeption – eine „realpolitische” Alternative zur magyarischen Nationalstattsiede? In: Ungarn und Österreich unter Maria Theresia und Joseph II – Neue Aspekte der beiden Länder. Hrg. Anna M. Drach, Richard D. Plaschka, Adam Wandruszka, Wien, 1982.

²⁰ Miskolczy Ambrus: A kontinuitás-vita historikuma. (Tallózás a román etnogenezis historiográfiájában.) In uő.: *Eszmék és téveszmék. Kritikai esszék a román múlt és jelen vitás kérdéseit tárgyaló könyvekről.* Budapest, Bereményi Könyvkiadó – ELTE BTK Román Filológiai Tanszék, 1994. 8–21.

²¹ Kiss László l.m. oldalszám?

²² Kiss László Tarnai Andor: Bél Mátyás: Hungariából Magyarország felé. Budapest, 1984.

²³ utóbbival arra utalt, hogy egy Pécs környéki horvát faluban állt lelkipásztori szolgálatban) Kiss László idézi e sorokat, Arató Endre

nemzetek differenciálódása, ennek révén öntudati szinten történő szétválása is. Ugyan a szlovák és a magyar történetírás nagyon különböző nézeteket vall a szlovák nemzetté válás terén, annyit azonban leszögezhetünk, hogy a középkori Magyar Királyság területén még nem beszélhetünk szlovák etnikumról, hanem csak a Kárpát-medencében élő különféle szláv népekről. A különféle szláv etnikumokról szólva a kora újkori történeti forrásokból sem lehet pontosan tudni, melyik szláv népességről beszélnek, vagyis, hogy pontosan a szlovákokat vagy másokat értenek-e alatta, a latin nyelvű forrásokat tehát argumentációként nem lehet e kérdésben felhasználni. Ennek ellenére a mai szlovák történetírás következetesen igyekszik bizonyítani, hogy a slavus latin alak minden esetben a szlovákokat jelölte.²⁴

A fentebbiekben már említett, a magyarokat a Morva birodalomba szívélyesen befogadó szláv lakosság gondolatából fogant pozitív tartalmú „közös haza”-„közös sors” értelmezése a 18 század végére eltávolodott eredeti jelentésétől, és egyre inkább lehetőséget adott arra, hogy az ősi szlávok lakta terület elfoglalásának elsőbbségére hivatkozva, a szláv/szlovák nemzetiség arra kizárólagos igényt formáljon. Kérdésként fölmerülhet e ponton, hogy vajon a kezdeti, pozitív jelentéstartalommal bíró „közös haza” – képzeletében vajon hogyan és miért fordult ellenkezőjére, hogyan lett a magyarokkal szemben ellenséges érzület táptalajává.

A 18. század második felében még számos nemzetiségi szerző volt, aki egyszerre lépett föl a magyar nyelv művelése érdekében – Hungarus-patriotizmusától vezéreltetve –, és saját anyanyelve érdekében. A század végére azonban a magyar nyelv támogatásának ügye politikummá vált, és a nemzetiségi nyelven alkotó értelmiség is mindinkább saját nyelvéért emelt szót országos és helyi politikai fórumokon, valamint a publicitás színterein (ma úgy mondanánk: a teljes média-szférában), ami egyúttal az adott nemzet ön-értelmezésének, a saját múlt megteremtésének eszköze is volt.²⁵

Az egyes nemzetek öntudatra ébredése magában foglalta az igényt arra, hogy kilépjenek az évszázados homályból, és színről-színre láttassák és képviseljék magukat az államhatalmi struktúra minden terén. Gondolatmenetünk itt kell, kissé visszatekintsen a kora újkori rendi nemzet fogalmához.

Az ország és a rendi nemzet fogalma a kora újkorban

A középkorban kialakult és a magyar jogtörténetben először Werbőczy által megfogalmazott organikus államszemlélet értelmében az ország (regnum) egy egész testet alkot. Werbőczy István volt az, akinek jogszemléletében a Szent Korona fogalmában egyesült a király, a nemzet és magának az államtestnek a képe. Ez az elképzelés meghatározó módon hatott a magyarországi köztudatra is, hiszen ez sajátosan magyar alkotmányjogi szemléletté vált.²⁶ A korszak politikai közgondolkodásában másrészt a regnum a res publica-val azonos értelmű kifejezésként az államot, a politikai közösséget is jelentette.²⁷ A Regnum és a Szent Korona fogalma a 16. században területi értelemben azonosnak értelmezhető, ugyanis az országot alkotó részek egyúttal a korona részét is képezik.²⁸ A középkorban Erdély és Horvátország-Szlavónia mint a Magyar Királyság része, a magyar Szent Korona tagja (membrum) létezett. Ennek a kötődésnek fennállását még a 16-17. században sem vonták kétségbe.²⁹ Ezzel egyidejűleg szokásban volt az ország területének nagyobb egységeit is,

²⁴ Erre példákat is hoz: Kiss László

²⁵ Szelestei N. L. i.m. 53-54

²⁶ Csekey István: Werbőczy és a magyar alkotmányjog. In: Werbőczy István. Balás P. Elemér, Csekey István, Szász István és Bónis György egyetemi tanárok előadásai. Acta Juridico-Politica 2. Universitas Francisco-Josephina. Kolozsvár, 1942. 74-75.

²⁷ Canning, Joseph: Középkori politikai gondolkodás története 300-1450. Bp., 2002.

²⁸ Eckhart i.m. 246.

²⁹ A Szent Korona fogalom értelmezése: Eckhart Ferenc: A szentkorona-eszme története. Bp., 1941.

önmagában is testként értelmezni. Erdélyt mint a Szent Korona különálló tartományát a 15. század közepétől már „Regnum Transilvanense”-ként is emlegették. A tartomány neve később „Regnum Transylvanum”, vagy „Regnum Transylvaniae” lett. Ez a jelenség egyértelműen egyfajta tartományi tudat létrejöttének megjelenési formája, és ebben a vonatkozásban fontos megjegyezni, hogy a latin regnum kifejezés használata a területi jelentéstartalom mellett magában foglalta azoknak az összességét is, akik az ország ügyeinek intézésében részt vesznek, akik az országgyűlésen a törvényeket hozzák, tehát egyfajta testületet is jelenthetett.³⁰

A középkori és kora újkori magyar nemzet mibenlétét hasonlóképpen hosszú évszázadokra Werbőczy István Tripartituma határozta meg. Eszerint a magyar nemzetet alkotó országlakosok („regnicolae”), azaz a magyar nemzet fogalma alatt a magyar nemesség értendő, mindazok, akik ősük jogán, vagy egyéni érdemeikre tekintettel, annak elismeréseképpen fölvétettek a magyar nemesség soraiba, és ezen a jogon a politikai hatalomból is részesültek, politikai jogokat gyakoroltak.³¹

E tekintetben irreleváns információ volt az illető személy nemzetiségi hovatartozása, anyanyelve. Ha valaki megfelelő szolgálatokat tett a magyar király, azaz a Szent Korona számára, kiemelkedő cselekedetei vagy érdemei elismeréseképpen a király nemesség soraiba emelte, így a natio Hungarica tagja lett. Egy privilegizált társadalmi réteg soraiba került, magával hozva örökösait, sőt egész családját is. E ponton még egyszer fontos hangsúlyozni, hogy a natio Hungarica soraiba egyéni érdemek alapján lehetett bekerülni. Az így a köznépből (plebs) kiemelt megadományozott tehát személyre szólóan kapott privilegizált helyet a nemesi társadalomban (populus), ehhez kapcsolódó politikai joggyakorlási lehetőséget, kivételezett magánjogi helyzetet, amiért cserébe kötelező lojalitással kellett viseltessen a mindenkori magyar állam és annak uralkodója iránt.

A magyar nemesség számára önazonossága meghatározásához az ősi, a honfoglalóig visszavezetett családi eredet tudata is számba vehető tényező volt, ha nem is a legfontosabb. A nemesi rendhez való tartozást sokkal inkább és elsősorban a közösséghez tartozók azonos jogállása, az azonos jogok birtoklása határozta meg. Ehhez képest – a rendi szemléletből fakadóan – azok az egyéb tényezők, amelyek egyfajta egymáshoz-tartozást határozhattak volna meg, például a közös anyanyelv, etnikai azonosság, vallás, csak másodrendűnek bizonyultak.³²

A magyar nemességet a középkorban, kora újkorban számos nemzetiség tagjai gyarapították, akik életvitelükben, nyelvhasználatukban is elmagyarosodtak, részben azért, mert a fölemelkedéshez illendőnek és követendőnek tartották, részben azért is, mert keveredtek magyar nemzetiségű nemesi családokkal. A 18. század végéről származó adatokat idézett Szabó István egyik tanulmányában arra vonatkozóan, hogy a magyar nemesség nemzetiségi összetettségét bemutassa: „Fényes Elek statisztikája szerint az ország férfi-nemeseinek száma - ideszámítva a személyükre nemességet élvező papokat is - 136.093 volt. Fényes e számot négygel szorozva a magyar nemesség lélekszámát 544.312-re, egyben a magyar ajkú nemesek számát 464.705-re, a többi közül a szláv ajkúakét 58.000-re, s a román és német ajkúakét 21.666-ra tette.”³³

A Magyar Királyságban tehát a címben jelzett időhatárok között a társadalom egyik meghatározó rendjét alkotó, kiváltságokkal rendelkező magyar nemesi rend nemzetiségi összetételét tekintve igen sokszínű volt. A magyar rendi nemzetet a nemesség jelenítette meg

³⁰ Eckhart i.m.240.

³¹ A magyarországi nemzetfogalom és nemzetszemlélet elemzése: Szabó István: Nemzetszemlélet és magyarságtudat. Sorsunk 1943. 730-738, 836-844, 891-895., 1944. 34-42 újraközlése: Kisebbségkutatás 2004. 4. sz.

³² Szabó István i.m. Kisebbségkutatás 2004.

³³ Szabó István

a politikai közélet felsőbb fórumain, országos hivatalokban és tisztségekben, de a megyei-városi igazgatásban, ami a 17. század második felében és a 18. században már teremthetett egyenlőtlenségeket azokban a régiókban, amelyekben a nem-magyar etnikum volt többségben.

Voltak azonban olyan kiváltságolt rendi nemzetek is a királyság területén, amelyek esetében az egy nemzetiséghez való tartozás egyúttal a privilegizált helyzet biztosítója is volt. Azok a Magyar Királyság területére betelepített népcsoportok, amelyek egy adott időpontban, egy tömegben, a király hívására érkeztek, és katonai segítséget tudtak felajánlani az országnak és a királynak, egész nemzetükre érvényes privilégiumot kaptak, amelynek kiemelt része volt a megtelepedésre kapott terület, és az ehhez tartozó territoriális önkormányzatiság. Ilyenek voltak például az 1224. évi Andream-nak nevezett privilégiumlevéllel letelepített szászok, vagy a székelyek – bár ők nem egy konkrét adomány értelmében rendelkeztek privilégiumokkal – de a későbbiekben a kunok, vagy a 16. században I. Ferdinánd által a Temesközben megtelepített, és 1552-ben privilegizált rácok is. Ezek a privilegizált népcsoportok nyilvánvalóan már a korai időktől kezdve rendelkeztek közös etnikai tudattal.³⁴

Az így adott királyi privilégiumokról hangsúlyozni kell, hogy ezek tehát nem egy személyre/családra szóltak, nem egy személy egyéni érdemeiért kapott kiváltságok voltak, hanem egy adott csoport a várható és remélhető szolgálataiért kapott kiváltságokat tartalmazták. Ezekben a kiváltságokban az etnikai csoport minden tagja részesült, társadalmon belül elfoglalt helyüktől, vagyoni helyzetüktől függetlenül, csupán abból fakadóan, hogy része volt az adott közösségnek.

A 18. század második felében figyelhető meg a magyarországi nemzetiségek önazonosság tudatában, hogy a nyelvi, etnikai-kulturális tényezők kezdtek egygyé formni. A II. József-kori abszolutizmus nyelvrendeletei akaratlanul is mozgásba hozták az etnikai tudat nyelvi komponensét, és a már korábban is formálódó nemzeti értelmiségi réteg egyre nagyobb jelentőséget tulajdonított a nyelv közösségformáló erejének, mint ahogyan ezt a későbbiekben látni fogjuk. A 18. század végén azonban a nemzeti nyelvek művelésének fellángolása egyfajta, a német nyelvvel szembeni protest-mozgalomként indult, elsősorban rendi ellenállásként irányult a központi kormányzat egységesítő politikája ellen.³⁵ A jozefinista korszak reformrendeleti azonban mégis megkívánták az anyanyelvek művelésére irányuló intézkedéseket, hiszen a kormányzatban, vagy közzolgálati tisztségekben szolgáló hivatalnoki réteggel célszerű volt anyanyelvén (is) kommunikálni, amit az ún. felvilágosult abszolutizmus nép felé irányuló érdeklődése tovább ösztönzött. Miközben a 18. század utolsó harmadában felélénkülő anyanyelvi mozgalmak nem jelentenek egyben politikai fellépést is, a császár halála után, 1790-ben az egyes nemzeti mozgalmak hirtelen a bécsi központi kormányzat ellen fordulnak, és a magyarok ellen is, hiszen a rendi országgyűlés ebben az évben javasolta a magyar államnyelvvé nyilvánítását. Válaszul a horvátok azonnal tiltakoztak, a szerbek politikai autonómiát kezdtek követelni, a románok pedig negyedik rendként kívánták magukat elismertetni Erdélyben. A század végén jelent meg Anton Bernolák (1762-1813) műve, (*Dissertatio philologico-critica de litteris slavorum* Pozsony, 1787) a szlovák nyelvért folytatott küzdelem első nagy alkotása.

A kora újkori viszonyokból értelemszerűen fakadt, hogy az egyes etnikumoknak azon tagjai, akik nem léphettek be a rendi nemesi nemzetbe, vagy éppen nem voltak egy privilegizált náció tagjai, és ily módon sem jutottak a politikai joggyakorlás lehetőségeihez, előbb-utóbb igényt tartanak erre. (A fentebbiek ismeretében talán nem meglepő, hogy a 19-

³⁴ A kérdésre utal Szarka László: A modern szlovák nacionalizmus sajátosságai. In: A modern szlovák nacionalizmus évszázada 1780-1918. Szerk.: Szarka László. Bp., 2011. (Az Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori iskolája közleményei 2.) 11-31. különösen: 11-17.

³⁵ Benda Kálmán: *Századok*, 1972, 106. évf., 1-2. sz., 157-161.

20. századi nemzetiségi konfliktusok közül a legsúlyosabb a román és szlovák. A „megkésztetett államiság” oka ugyanis

Etnikai viszonyok a 16-17. századi Kárpát-medencében

A késő középkori magyarországi etnikai viszonyokat alapvetően már a sokszínűség jellemezte.³⁶ Az ország középső területein azonban egyértelmű volt a magyar etnikum túlsúlya, csupán a szerbeknek sikerült a balkáni török hódítás hatására északabbra tolniuk lakóhelyüket. A 16. század második harmadában a szerbek térnyerése tovább folytatódott, az ország déli vidékein jelentős telepek jöttek létre, a Temesközben, a Szeged-Maros vonaltól délre a század közepére a lakosság fele már szerb lehetett. A század végére a Dunántúlon, Baranyában, Somogyban, Tolnában már szintén nagy létszámú szerb/rác lakossággal számolhatunk. A tizenöt éves háború (1593-1606) súlyos pusztulással járt, főként az ország középső, magyar etnikum lakta területein pusztult el a népesség, a hegyvidéken élő ruszin, román, szlovák népesség azonban épségben maradt.

Megkezdődött ezeknek a népeknek a belsőbb, síkvidéki területekre történő költözése, amely nagy segítséget jelentett az elnéptelenedett terület földesurai számára, hiszen lényegtelen volt számára, hogy a földet megművelő jobbágya milyen nyelven beszél, ha az adóját rendszeresen fizeti. Az emberek közötti összetűzések ebben korszakban rendi-társadalmi, vallási vagy kulturális jellegű súrlódásokból bontakoztak ki. A kor nem ismerte az erőszakos nyelvi asszimilációt, sem pedig a mai típusú nemzetiségek közötti ellenséges indulatokat.³⁷

Horvátország és Szlavónia etnikai viszonyai

A Magyar Királyság integráns részét képező Horvátország és Szlavónia a középkor óta jelentős, nem magyar etnikummal rendelkezett. A két régió lakossága és területe is sok tekintetben megváltozott a 16-17. században. Horvát területként a keresztény kézen maradt szűk tengerparti sáv mellett egyre inkább Zágráb vármegye Száva és Una közötti déli vidékeit emlegették. 1799-re pedig már a Szávától északra fekvő területeket is Horvátországnak nevezték a források.³⁸

Horvátország a kora középkor óta a Szent Korona tagja volt, így Mohács után a Habsburgok is ennek jogán tartottak igényt a területre. A 16. században a régió a nyugati országfél kormányzati és rendi struktúrájához tartozott. Itt jegyezzük meg, hogy a korban Tótországnak Szlavóniát, és nem a Felvidéket, annak szlávok lakta területet nevezték. A horvát-szlavón részekről származó, a Habsburg-országrész kormányzati adminisztrációjába, vagy köztisztviségeibe bekerülő nemesség szintén egyöntetűen Hungarusnak tekintette magát, és hazájának tekintette a Magyar Királyságot.

Szlavónia fogalma hasonlóan nagy változáson ment keresztül a kora újkorban. Eredetileg a Dráva – Száva köz nyugati felére értették. A középkori Pozsega, Baranya és Szerém vármegyék területét a 17. században azonban, az egyre nagyobb számban betelepülő

³⁶ Dávid Géza: Magyarország népessége a 16-17. században. in: Magyarország történeti demográfiája. Szerk.: Kovacsics József. Bp., 1997. 141-171. ; Kubinyi András: A Magyar királyság népessége a 15. század végén. Történelmi Szemle 1996. 2-3. sz. 145-161.; Összefoglaló áttekintés: Niederhauser Emil: Nemzeti megújulási mozgalmak Kelet-Európában. Bp., 1977.

³⁷ Szekfű Gyula: A nemzetiségi kérdés rövid története. Budapest, 1942.; Magyarok a Kárpát-medencében. Szerk.: Glatz Ferenc. Budapest, 1988.

³⁸ Sokcsevits Dénes: Horvátország története. Bp. 2012. , Katus László: A délszláv-magyar kapcsolatok története. I. rész. A kezdetektől 1849-ig. Pécs 1998.; Varga Szabolcs: Horvátország és Szlavónia a kora újkorban. In: Mozaikok a Magyar Királyság 16-17. századi történelméből. Szerk.: Horváth Adrienn-Bagi Zoltán Péter. Bp., 2012.

délszláv, főként szerb lakosságról elnevezve már Rácországgént (Rascia) is emlegették a kortársak. A 17. század végére pedig a Dráva – Száva köz keleti medencéjét értelmezték Szlavóniaként.³⁹

Ekkorra a kora újkorban egybeolvadó Horvátország és Szlavónia a Magyar Királyságtól – bár továbbra is szoros szálak fűzték hozzá – már sok szempontból eltávolodott, ezért kijelenthetjük, hogy a Magyar Királyság valójában nem három, hanem négy részre szakadt a hódoltság korában. 1542-től a magyar királyi címek sorában a Horvátország királya cím mellett állandósult a *rex Sclavoniae* kifejezés is. A történeti Szlavóniában a középkorban is már délszláv nyelveket beszélő etnikumok éltek.⁴⁰ Erre a területre menekültek az előrenyomuló oszmánok elől a horvátok, bosnyákok, szerbek is, bár utóbbiak előbb a Szerémségbe telepedtek le.⁴¹ A régió nemessége szintén sokféle etnikumból került ki. A 15. század végére már sok volt közöttük a horvát nemzetiségű, akik nagyrészt az oszmán hódítás elől menekültek ide. A szlavóniai nemesség természetesen ugyanúgy a *natio Hungarica* részét alkotta, ahogyan a más nemzetiségű nemesek. Az itteni lakosság nagyobb részében a római katolicizmust követője volt. Ez a régió a 18. századra a Magyar Királyság etnikailag talán legösszetettebb részévé vált.⁴²

A horvátországi és szlavóniai rendek önmagukat a magyar Szent Koronához tartozónak, annak részének tekintették, ugyanúgy, ahogyan az erdélyiek. A különválás, tartományi leválás itt sem belső folyamat eredménye volt, hanem annak a kényszerhelyzetnek volt köszönhető, amelyet az Oszmán Birodalom térnyerése indított el. A törökökkel folytatott harcok során a történeti Szlavónia (főként Pozsega, Kőrös vármegyék) lakossága szinte teljesen kicserélődött, dél felől bevándorló vlach népcsoportok jelentek meg, itt azonban a szokásos pásztorkodó életmód helyett katonai szolgálatot teljesítettek, így jutottak megélhetéshez. Az etnikai keveredés mértékét az is mutatta, hogy a török uralom utolsó évtizedeiben Szlavónia és Szerémség lakóinak már a fele muszlim, 14 %-a pedig ortodox volt.⁴³

A 17. század folyamán alakult ki a délszláv királyság gondolata, amelyet a helyi, horvát-szlavón nemesség is támogatott. Mivel a történeti etnikai határok roppantul átláthatatlanok voltak, könnyen lehetett egy pontosan körül nem határolt illír-országról beszélni. 1630-ban kiadták a régióban élő vlach katonaparasztok helyzetét szabályozó *Statutum Valachorum*-ot. A 17. század közepe táján kialakult, Draskovich János horvát bán (1640–1646), majd nádor (1646–1648) nevéhez is köthető horvát-szlavón királyság létrehozásának gondolata a Wesselényi-felkelés leverésével elenyészett. Az illírismus eszméje azonban egyre fejlődött, elméleti megalkotó között olyan egyházi személyeket találunk, akik Itáliában tanultak ugyan, de magyar identitásuk, a *natio Hungarica*-hoz való kötődésük nem volt.⁴⁴ Az illírismus gondolata tovább élte a Magyar királyságtól független délszláv királyság ideáját, amely a 17-18. század fordulójára vált komolyabb politikai vezéreszmévé.

³⁹ Varga Szabolcs: Horvátország és Szlavónia a kora újkorban i.m.

⁴⁰ Nataša ŠTEFANEK: Demographic Changes on the Habsburg-Ottoman Border in Slavonia (c. 1570-1640) in: Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie. Akten des internationalen Kongresses zum 150-jährigen Bestehen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung Wien, 22-25. September 2004. Hgg. Von Marlene Kurz, et alii. (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung Ergänzungsband 48) Wien-München, 2005. 550-578.

⁴¹ A szerb bevándorlásra ld. Szakály Ferenc: Szerb bevándorlás a török kori Magyarországra. In: Szomszédaink között Kelet-Európában. Emlékkönyv Niederhauser Emil 70. születésnapjára. Szerkesztette: Glatz Ferenc. Budapest, 1993. 75-78

⁴² Katus László . . . .

⁴³ Varga Szabolcs: Horvátország és Szlavónia a kora újkorban i.m.

⁴⁴ Sokcsevits, Katus

A Dunántúl etnikai képe

A 16. század elején a Dél-Dunántúlon döntően magyar nyelvű katolikus etnikum élt. A meginduló szerb migráció éppen csak kezdetét vette, de a Mohácsot követő évtizedekben a Délvidéken és a Dunántúl déli részén etnikai változások indultak el.⁴⁵ Az oszmán fennhatóság alatti területén megjelentek a délről beáramló szláv etnikumhoz tartozó vlach pásztorok, a század végére pedig már egészen a Balaton vonaláig hatoltak. Ez gyakorta helyváltoztatásra kényszerült népcsoport az erdélyi vlachokhoz (románokhoz) hasonlóan szintén főként juhászokként foglalkozott. A 16. század végére már nagy lendületet vett a szerbek és a muszlim vagy katolikus vallású bosnyákok, azaz – egykori közös elnevezésükkel szólva – a rácok beáramlása az ország területére. A rácok közül sokan katonai szolgálatot vállaltak, végvárakban találtak lakóhelyre, mások kereskedéssel, iparúzással foglalkoztak.⁴⁶ A betelepülők nagyobb része azonban mégis a földműveléssel-állattenyésztéssel foglalkozó paraszti réteghez tartozott, akik számára szintén a tizenöt éves háborút követően kialakult elnéptelenedett falvak jelentettek nagy szívóerőt. 1627-ben Simontornya és vidéke volt a bevándorlók legészakibb megtelepedési helye. A 17. század végi utolsó nagy rác betelepülési hullám idején, amikor Arsenije Černojević ipeki (peći) pátriárka vezetésével több ezer család költözött be, a Duna vonalán még északabbra tolt a rác településeket.

A rácok és magyarok közötti 17. századi viszonyt sok komoly ellentét jellemezte. Ezek a konfliktusok általában az oszmán hadak szolgálatában álló szerb-bosnyák martalócok portyázó hadjárásaiból robbantak ki. Ehhez járultak még az életmódbeli, vallásbeli különbözőségekből fakadó összetűzések, amelyek azonban szintén nem a mai értelemben vett nemzetiségi ellenségeskedésből adódtak.

Szlovákok

A 17. század közepén a szlovák-magyar településhatár lényegében megegyezett a középkori határvonallal: azaz Pozsony-Nagyszombat – Rimaszombat – Rozsnyó – Hernád völgye – Tarca völgye – Gálszécs – Ungvár – Munkács – Huszt vonallal. A szlovák és ruszin lakosság ugyan a folyóvölgyeken keresztül délebbre tudott hatolni, de csak kis mértékben, hiszen a hódoltság felől a felvidékre áramló magyar lakosság a magyar etnikumot erősítette. A felvidéki, a korban még német többségű városok lakosságának elmagyarosodását nagyban segítette ez a bevándorlás. Az említett vonaltól északra azonban az ottani kisebb településeken élő, nagyrészt bányászattal foglalkozó németiség rovására a szlovák népesség tört előre.

A Felvidék keleti részén, mivel a hegyes-völgyes vidék kedvező életteret jelentett számukra, a 17. században megjelentek a juh- és kecskepásztorokként foglalkozó vlachok, akik ruszin vagy szláv nyelven beszéltek. Miként arról fentebb már esett szó, a késő-középkori kora újkori latin nyelven keletkezett források által említett szlávokról beszélve, a szlovák történetírás előszeretettel azonosítja ezeket a szlovákokkal. Azt az érvt hangsúlyozzák, hogy a népnév meglepte egyúttal a többi nemzettől való elkülönülést, egyfajta etnikai identitást is jelent.⁴⁷

⁴⁵ Varga Szabolcs: Etnikum, felekezeti és migráció a Dél-Dunántúlon és Szlavóniában a 16-17. században. In: Vallás és etnikum Közép-Európában. Szerk.: Kupa László. Pécs, 2008. 44-57.

⁴⁶ Szakály Ferenc: Szerb bevándorlás a török-kori Magyarországra. in: Szomszédaink között Kelet-Európában. Emlékkönyv Niederhauser Emil 70. születésnapjára. Szerk.: Glatz Ferenc. Bp. 1993.; Szakály Ferenc: SzerbeK Magyarországon – szerbek a magyar történelemben. in: A szerbek Magyarországon. Szerk.: Zombori István, Bp. 1991. 11-50.

⁴⁷ A kérdés áttekintésére e tanulmány kereti között nincs mód, ld. Kiss László ...

A 18. század végén a szlovák nemzet öntudata már párhuzamosan létezett a Hungarus-tudattal, és egyre inkább azzal szembehelyezkedett. Ez főként a felvidéki szláv katolikus vagy evangélikus papság körében megjelenő *natio slavica* – gondolathoz köthető⁴⁸

Az állami-politikai keretek megváltozása a 18. század elején

Az 1683-ban kezdődött és 1699-ben a karlócai békekötéssel lezárult háborúfolyam kiűzte az oszmán hódítókat a Magyar Királyság területéről. 1690-ben megszűnt a különálló Erdélyi fejedelemség, és így módon újonnan kialakított állami keretek fogták össze a Kárpát-medence népeit.

Bár a Rákóczi-szabadságharc idején, 1707-ben az Ónodon összegyűlt rendek kimondták a Habsburg-ház trónfosztását, az Erdéllyel konföderált Magyarország irányítását a fejedelmekre bízták, a szabadságharc bukása után ismét a Habsburg államvezetés vette át az ország fölötti hatalmat. 1711-ben elhunyt I. József, Károly spanyol király örökölte tehát az osztrák Habsburgok dunai monarchiáját. A pozsonyi országgyűlés 1712-ben ismét elismerte a Habsburg-ház férfiágának, örökös magyar királyságát, az ország visszatért III. (császárként VI.) Károly hűségére, hozzátéve, hogy férfiágának kihalása esetén szabad királyválasztás következék.

A Pragmatica Sanctio elfogadásával (1723:1-2.tc.) a magyar rendek elfogadták a Habsburgok leányági örökösödési rendjét, olyan módon, ahogyan az osztrák örökös tartományokban volt érvényben.⁴⁹ A különbség annyi volt, hogy a trónöröklés az osztrák tartományokban minden Habsburg-ágot megilletett, míg Magyarországon a fentebb ismertetett leányágak kihalása után ismételen a szabad királyválasztás jogával élhettek volna a rendek.

Területi változások

A Habsburgok dunai monarchiája a 17. század végén jelentős területi átalakulásokon ment keresztül. A törökök kiűzését követően az 1699. évi karlócai béke határozta meg az Oszmán és a Habsburg Birodalom új határvonalát, lényegileg tehát Magyarország új határait. A Temesköz, illetve ettől keletre a hegyvidékig terjedő, a későbbiekben majd Bánságnak/Bánátnak nevezett terület kivételével az ország egésze felszabadult az oszmán uralom alól, a magyar király uralma tehát ténylegesen is kiteljesedhetett az ország csaknem egész területe fölött.

A Temesköz illetve Szerémség keleti szeglete csak az 1718. évi pozsareváci békében került vissza Habsburg fennhatóság alá, velük Belgrád is, amely azonban 1739-ben ismét oszmán kézre került. Végeredményben 1739-re alakultak ki Magyarország és a magyar Szent Korona részeinek végleges határai, amelyek egészen az I. világháború végéig fennálltak.

Az Erdélyi Fejedelemség állami keretei (16-17. század)

A Buda elfoglalását (1541) követő öt esztendőben sűrűsödnek össze az Erdély közjogi helyzetével kapcsolatban bekövetkezett, és az önállósodás felé vezető döntő változások, amelyek révén egyértelművé vált, hogy különálló kormányzatra, törvényhozásra kell majd berendezkedni a Magyarországi területéből az oszmán nagyhatalom által rendelkezésükre

⁴⁸ Szarka László: A modern szlovák nacionalizmus i.m. 19.

⁴⁹ Gonda-Niederhauser 109.

bocsátott területrészen. A külső erőszak lökte tovább Erdélyt és a hozzá tartozó tiszántúli területeket azon az úton, amely a korábbi évtizedekben kialakult tartományi összetartozás-tudatra épülve majd lassan egy új államalakulat kifejlődéséhez vezet. A minta pedig, amelyet az erdélyi rendek akarva-akaratlanul fel tudtak használni, az volt, amit ismertek: a Magyar Királyságban működő alkotmányos berendezkedés, törvényhozási és kormányzati szisztéma.

Az erdélyi rendi nemzetek: a magyarok (*natio Hungarica*), székelyek (*natio Siculica*), szászok (*natio Saxonica*) a fejedelmi korban mindvégig eltökélten ragaszkodtak saját korábbi jogrendjükhöz, privilégiumaikhoz. Ennek előnyei és hátrányai is voltak. Egyrésztől biztosították az adott territóriumon belüli, évszázadok alatt kiformalódott belső kormányzati-törvénykezési rend fenntartását, másrészt az egyes natiók egymás számára is biztosítékot jelentettek saját rendi kiváltságaik megőrzésében.

Az erdélyi rendek Mohács előtről datálódó uniójának fenntartása, illetve a közös érdekek alapján abban megfogalmazódó egységre törekvés a fejedelemség korában is az erdélyi államszervezet egyik alapvető kérdése volt.⁵⁰ Jól ismert a kápolnai „*unio fraterna*” (1437), majd a medgyesi unió (1459), vagy az 1506. évi segesvári unió.

Utóbbiból fontos kiemelni, hogy az oklevélben egyszerre fordul elő az, hogy Erdélyt „*partes Transsylvanarum*”-nak és „*Regnum Transsylvanum*”-nak nevezik. Az előbbit akkor használják, amikor a királyhoz, a Szent Koronához és annak főtisztviselőjéhez, az erdélyi vajdához való hűségüket hangoztatják, míg a *regnumot* akkor, amikor saját rendi összefogásukról és saját „országuk” megvédelmezéséről van szó. Ez a szóhasználat szinte tökéletesen kifejezi Erdélynek, mint tartománynak az elkülönülését és egyúttal a Magyar Királyság egészéhez való tartozását is.

Erdélyben a Mohács előtti évtizedekben jól megfigyelhetően megerősödött az a tartományi összetartozás-tudat, amelynek kialakulása jóval korábban vette kezdetét. Ebből azonban nem következett volna feltétlenül és törvényszerűen a Magyarországtól való elszakadás, hiszen ezt maguk az erdélyi rendek sem akarták, elismervén, hogy Erdély a magyar Szent Korona tagja. Ebben a folyamatban a Magyarországot ért oszmán támadás és ennek következményei, az ismert történelmi események katalizátorként hatottak, és a tartományt a kényszerű önállósodás útjára terelték. Így formálódott ki hosszú évtizedek során az Erdélyi Fejedelemség. Az erdélyiekben azonban erősen tovább élt a Szent Koronához való tartozás tudata, és ez a fejedelemség fennállásának százötven éve alatt nagyon sokszor, a legváltozatosabb kifejeződési formákban bukkant föl.

A rendi nemzetek időről-időre megújították az egymás közötti szövetséget, azaz az uniókat, amelynek fogalma a 17. századra átalakult. Az 1613: VII. tc., majd Bethlen halála után 1630: I. tc. is megújította a rendek közötti uniót, de ez ekkor már kiterjedtebb értelmet kapott. Ezekben a törvénycikkekben már nem csupán arról volt szó, hogy a rendek összehangolt véleményre jussanak az ország közügyeit illetően, és hogy két nemzet döntése a harmadikra nézve is kötelező legyen, hanem arra is vonatkoztak, hogy a natiók garantálták egymás jogainak megtartását és érvényesítését. Az erdélyi törvénycikkek első nagy összegzése, az *Approbatae Constitutiones* (1653) részletesen megfogalmazta, mit is értenek az unió alatt: „*a négy recepta religionak szabados exercitiuma [gyakorlása] legyen; három nemzetből állván az ország (és azok constitutiói megtartatván), ha valamelyik nemzetnek szabadságában, immunitásiban, privilégiumiban szokott és régen bévött rendtartásiban bántódása lenne, requirálván felőle a két nemzetséget, tartozzanak hitek és kötelességek szerént ország gyűlésének előtte is de facto megtalálni a fejedelmet és tanácsit, a*

⁵⁰ Teutsch, Friedrich: Die „Unionen” der drei ständischen „Nationen” in Siebenbürgen bis 1542. Archives des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. XII (1874) 99-102.

panaszolkodó nemzetségnek megbántódása felől; sőt minden úton és módon a három nemzetség egymásnak óltalommal, segítséggel tartozzék lenni, méltó panaszolkodásukra.”

Az uniókat megújító törvénycikkek ily módon a 17. század közepére alaptörvénnyé, az alkotmányosság sarokköveivé váltak. A rendek általában új fejedelem trónra kerülésekor újították meg ezeket a szövetségeket/uniókat, amelyekre a fő tisztségviselőknek, sőt olykor az alacsonyabb rangúaknak is ún. uniós esküt kellett tenni. Ez lényegileg megegyezett az alkotmányra tett esküvel. Ezáltal az esküt tévő személy kötelezte magát a négy bevett vallás gyakorlatának megtartására, a rendek tagjainak jogvédelmére – amelynek lényege az volt, hogy ha egy adott nemzethez tartozó egyént személyében vagy javaiban sérelem ért, és a fejedelem nem adott számára elégtételt, akkor a másik két nemzet törvényhatóságához fordulhatott, és így a három nemzet törvényhatóságai együttesen folyamodhattak a fejedelemhez a törvényesség érvényesítéséért. Ilyen esetben természetesen mindenkinek a maga jogrendje és a közös jogrend elfogadása alapján adatott elégtétel.

A fejedelemségkori Erdélyben a rendiség ragaszkodása privilégiumaihoz, a középkori társadalmi struktúra túlélését vonta maga után. A fejedelemség állami egységének megtartásához ugyanis mindenkor szükség volt a rendek támogatására, és azt csak akkor szerezhette meg a fejedelmi hatalom, ha a rendek privilégiumaikat kisebb-nagyobb részben biztosította. Ezek a belső tényezők valamint az állandó külső veszélyhelyzet okozta szorongatottság egyben tartották és egyúttal merevvé is tették az államot, elzárva a változást hozó európai társadalmi-kormányzati folyamatoktól. Ez a zárt, megmerevedett rendi struktúra azzal járt, hogy az Erdélyben a 16-17. században egyre nagyobb számban élő románság nem rendelkezett rendi jogokkal, kirekesztődött az ország politikai vezetéséből. Az erre vonatkozó panaszok a 18. században már egyre komolyabb teret nyertek a románság egyházi és világi vezetői körében.

Románok a 16-17. századi Erdélyben

Arra a kérdésre, hogy a románság miért is nem alkotott rendi nemzetet a kora újkori Erdélyben, jóval korábról kezdődő történelmi jelenségekben keresendő a válasz.

A románok – korabeli kifejezéssel élve vlahok – megtelepedése a Kárpát-medencében a 13. században, a Tatárjárás után kezdődött, a Déli-Kárpátok hegyvonulatain átkelve érkeztek Erdélybe. A kezdetben szórványosan induló betelepülést a 14. századtól a tömegesen, mintegy népvándorlásszerűen beérkező csoportok követték. Először Fogaras környékén és a Hátszeg területén telepedtek meg, majd a Bihar-hegység lejtőit is birtokba vették. A 14. század második felében Moldvából is érkezett egy nagyobb népcsoport Erdély északi részeire. Ebben a században sorra telepedtek meg kisebb létszámú román (vlah) közösségek a hegyvidékek és a síkságok találkozásánál, általában a magyarság által nem lakott területeken. Az első román helynév Erdélyben, a Hunyad megyei Nucșoara, 1360-ból adatható. A 15. századra megfigyelhető jelenség, hogy a románság szinte teljesen elhagyta észak-balkáni őshazáját, és a Duna bal partján keresett új hazát magának.⁵¹

A transzhumáló-juhásztorokodó életmódot folytató románság a 14-15. század folyamán megtelepedett a Mezőségen is, így alakultak ki az ún. ikerfalvak: amikor egy magyar falu közelében egy románok lakta település is létrejött, az ugyanazt a nevet kezdte el viselni oláh-előtaggal, a korábbi magyarok lakta falu pedig megkapta a magyar-előtagot. A magyar királyok mellett a magánföldesurak is telepítettek be román lakosságot üresen álló birtokaikra, akik a már ott élő magyar jobbágylakosságnál általában kedvezőtlenebb jogi és gazdasági helyzetbe kerültek, már csak azért is, mert a hegyoldalakban, erdős területeken kaptak szállásföldet. Ezeken a területeken erdőirtással kellett szántóföldeket nyerni, hiszen a

⁵¹ A román nép eredetéről és korai erdélyi történetéről a magyar történetírás álláspontját foglalja össze: Erdély története I. Ld. még: Miskolczi Ambrus: Románok a történelmi Magyarországon i.m. 17-31.; Durandin

pásztorkodó juhtenyésztés mellett egyre inkább át kellett térniük a földművelő életmódra. A 15-16. században így jöttek létre a hegyoldalakon a már vitathatatlanul román nevű települések, amelyeken mindkét tevékenységre lehetőség adódott.

A románság betelepülésének vezetőit, majd Erdélyen belüli falvaik vezetőit – már a legkorábbi időktől kezdve – kenézeknek vagy vajdáknak nevezték. Ők irányították a megtelepedést követően a falu életét, bíraskodási, katonai vezetők is voltak. A 14. század közepétől figyelhető meg, hogy a kenézek – a szász gerébekhez hasonlóan – a magyar királyoktól adománybirtokot kapnak, és félnemesi állapotba (nobilis kenezius) kerülnek, sőt kiemelkedő érdemeikért sokan tovább emelkedtek elnyerték a valós, országos magyar nemesi státust, jelentős méltóságokba, tisztségekbe kerültek. Ez már nem kevesebbet jelentett, mint azt, hogy bekerültek a magyar (itt: magyarországi értelemben vett) nemesség társadalmi csoportjába, azaz a natio Hungarica tagjai lettek. Fontos megemlíteni azonban, hogy amíg a szászok, székelyek soraiból kiemelkedett nemesek Erdélyben bárhol, vagy az egész ország területén is bárhol kaphattak birtokot, addig a kenézek általában azokat a birtokokat kapták királyi adományként, amelynek korábban az élén álltak. Ilyen román eredetű rangos nemesi családok voltak pl. a Drágffyak, Mayládok, Macskássyak, Kendeffyek. Sokan nyertek nemességet a Hunyadiak alatt, hiszen többnyire a déli, a törökök által fenyegetett területeken élve, komoly részt tudtak vállalni az ország déli határainak védelmében.

Az így pásztorkodó-földművelő állapotból felemelkedett nemesek a Magyar Királyság rendi struktúrájába tagozódtak be, ez a társadalmi státusváltás azonban számukra semmilyen – mai értelemben vett „nemzetiségi” – gondot nem okozott. Elsősorban azért, mert rangot, birtokot, meggazdagodást jelentett, bekerülést a privilegizáltak közé, a politikai jogokat gyakorlók közé. Az így nemességet szerzett családok hamarosan életvitelükben, nyelvükben is elmagyarosodtak, sőt a római katolikus vallásra is áttértek. A középkor végén Erdély román lakossága mintegy 150 ezerre becsülhető, miközben a félmillióssá öszzlakosság több mint fele a magyar és székely etnikumból került ki.

A 16. század folyamán a fentebbi megtelepedési folyamat, a földművelésre való áttérés és a síkságok felé terjeszkedés folytatódott, sőt a század végén újabb betelepedési hullám indult meg a Kárpátokon túlról. Sok új román falu jött létre, azonban megint csak a nehezebben megművelhető, rosszabb minőségű földeken, hegyes vidékeken. A román jobbágyoknak a korábban szokásos juhötvened mellett földesuraik számára különleges járadékokat is kellett fizetniük.

A románság aránya Erdély társadalmában egyre nőtt: egy részük a magyar nemességbe integrálódott – ennél fogva egyéni érdemei révén hozzájutott a rendi jogokhoz, a népesség nagyobbik része pedig a földesurak szolgálatába állva a szélesen értelmezett jobbágyrétegbe tagozódott be. Az azonban tény, hogy a románság egységes nemzetként viszont nem tudott politikai jogokhoz hozzájutni. Ennek okai között megemlítendő éppen a fentebb leírt beérkezésük és megtelepedésük lassú, elhúzódó folyamata. A Kárpát-medencébe érkezésük idején egy már meglévő állam keretei közé érkeztek, amelynek már egyfajta rendi struktúrája volt, vagy legalábbis erőteljesen formálódóban volt. Az állam, amelynek területére érkeztek, a Hungariának nevezett magyar állam volt, amelynek társadalmi tagozódásához, az itteni megtelepedett életmódhoz, közigazgatási- és jogrendhez szintén alkalmazkodniuk kellett.

A románság elkülönülését Erdély társadalmán belül a középkorban és a kora újkorban nem nyelvük, sokkal inkább életmódjuk különbözősége és vallási elszigeteltségük jelentette.⁵² Az ún. nép öntudat első megjelenési formáira 16. század végén találunk példát. Ekkor már észrevehető egyfajta idegenség a magyar nemesség részéről román anyanyelvű jobbágyai iránt, amit a nyelv és a vallás, valamint a szokások különbözősége okozott. A látszóbeli gyarapodás egyre inkább arra kényszerítette a román lakosságot, hogy földművelővé váljon,

⁵² Miskolczi Ambrus: Románok a történeti Magyarországon. Budapest, 2005. (Kisebbségkutatás könyvek)

így a „jómódú pásztorokból nyomorgó földművesek lettek”.⁵³ A súlyos szegénység azután rablásra, fosztogatásra kényszerítette a lakosság egy részét, állandó problémát okozva a magyar közigazgatásnak, nem csoda, ha a későbbi korokban súlyos következményekkel járó lebecsülő kifejezések honosodtak meg a korban – pl. rabló oláh. Így a társadalmi alacsonyrendűséget, az emiatt érzett megvetett helyzetet még inkább súlyosbították az efféle, az etnikai hovatartozásra is utaló bántó jelzők.

A keleti kereszténység mellett szilárdan kitartó népességet a 16. században érintette meg a reformáció. 1544-ben Brassóban kiadtak egy román nyelvű katekizmust, majd ezt követően több, szertartáskönyv, imakönyv jelent meg románul, de a köznép ellenállt az új hitelveknek, és kitartott az ortodoxia mellett. Mégis, a reformáció igehirdetési törekvéseinek volt hatása az erdélyi románságra, elsősorban az anyanyelvű prédikálás támogatása révén. Így igyekeztek fölvenni a harcot a rengeteg különféle babona, kuruzslás, a népi démonhit formái ellen.⁵⁴ 1574-ben Báthory István erdélyi fejedelem idején az országgyűlés először foglalta törvénybe az ortodox románság püspökválasztási jogát.⁵⁵ Bár a keleti keresztény vallásfelekezet nem került az erdélyi négy bevett vallás (recepta religio) közé, gyakorlása semmilyen módon nem állt korlátozás alatt. A 17. században még voltak kísérletek a reformáció elterjesztésére a románság köreiben, így például 1640-ben megjelent a Heidelbergi Káté románul, de az új hit nem tett szert nagy népszerűsége, talán csak a htszei és a bánáti románság között nyert nagyobb teret, ahol a társadalom szervezettsége a legközelebb állt a magyar paraszti társadalomhoz. 1648-ban román nyelvű Újszövetség jelent meg Gyulafehérváron. A század végén Apafi Mihály fejedelem felesége Bornemissza Anna volt, aki a fogarasi román iskolát támogatta. Az erdélyi törvények 1678-ban megtiltották az ortodox papok további megnevesítését. Az 1688-ban Havasalföldön románra fordított Biblia eljutott Erdélybe is, ez mindenképpen mutatta az anyanyelvűség igényét az ortodox lakosság körében. A vallási különbségek a 16-17. században kimutathatóan okoztak egyfajta távolságtartást a korabeli Erdély magyarsága és románsága között.

Ezt az ellenérzést a magyar nemesség részéről nagyban fokozta Vitéz Mihály havasalföldi vajda erdélyi bevonulása. A vajda Rudolf császár helytartójaként 1599-ben foglalta el Gyulafehérvárt, magával hozva havasalföldi embereit, és 1601-ben bekövetkezett haláláig vett részt az erdélyi politikai csatározásokban. Az eseményeket megörökítő Szamosközy István, a korszak kitűnő humanista történetírója műveiben igen erős gyűlölettel viseltetett az összes, bárhonnan is való románok iránt. Talán innentől ivódott bele a magyar nemesi társadalomba a románokkal szembeni idegenkedés, legyenek azok jobbágyok vagy a szomszédos vajdaságok bojárjai.⁵⁶

A 16-17. században, az Erdélyi Fejedelemségben a románság népességszáma egyre gyarapodott. Kiváltképpen a századfordulón zajló tizenöt éves háború utolsó időszakában nőtt meg az Erdélyen belüli migráció, de a szomszédos Moldva és Havasalföld felől érkező migráció is. A háborús pusztulás a Mezőségen, a Szamos és Maros mentén főként a magyar etnikum lakta településeket érte, így ezekre a részekre, sőt a 17. század elején még a Székelyföldre is beérkeztek a román telepések. A 17. század erdélyi fejedelmei figyelemmel fordultak országuk román lakossága felé. Báthory Gábor adómentességet adott a román

⁵³ Makkai László: Magyar-román közös múlt i.m. 97.

⁵⁴ Juhász István: Reformáció az erdélyi románok között. Bp., 1940.; Makkai László: Magyar-román közös múlt i. m. 99-101.

⁵⁵ „hogy az keresztyén religiön való oláh papok az kit magok közül püspökségre választani akarnak, szabadon választhassanak” EOE

⁵⁶ A román-magyar együttélésre összefoglalóan ma is kiválóan használható: Makkai László: Magyar-román közös múlt. Bp., 1948.

papoknak, az őt követő Bethlen Gábor igyekezett a reformációt elterjeszteni közöttük, de szintén kevés sikerrel.

Az erdélyi román parasztság és a magyar nemesség közötti konfliktusok a 17. század közepén ismételtelen előtérbe kerültek. I. Rákóczi György uralkodása idejében ezek nem feltétlenül a nemzetiségi hovatartozásból, hanem inkább a társadalmi státusból eredtek. A vallásügyi törvények az ortodoxiát megtúrt felekezetnek nyilvánították, ez azonban még mindig nem jelentette a vallásgyakorlás korlátozását. Az erdélyi *Approbatae Constitutiones*-nak nevezett törvénykönyvekben (1653) viszont a román népe sséggel szigorúan eljáró rendelkezést fogalmazott meg, ami sok félremagyarázásra adott lehetőséget az utóbbi évtizedekben: „Noha az oláh nemzet propter bonum publicum admittáltatott [a közjó érdekében bocsáttatott be] ez hazában; minadáltal nem vévén eszében állapotjának alacsony voltát, némely nemes atyánkfiát impediálták [megsértették], hogy az ő innepeiken ne légyen szabad munkálkodni. Végeztetett ezért azok ellen, hogy a magyar nationak [értsd: földesuraiknak] ne praescribáljanak [rendelkezzenek] és ennek utána is a feljebb megírt okból meg ne háborítsanak.”⁵⁷

Ennek az intézkedésnek ok-eredete az volt, hogy ortodox vallási ünnepeken a román jobbgyság nem akart földesura számára dolgozni, mert úgy vélték, az adott szent megbünteti őket érte. Tehát értelmezésekor nem a román nemzet elleni fellépésről volt szó, hanem a munkaerő biztosítását célozta meg a rendszabályozás. Az *Approbatae* egy másik helyen az oláh papokról rendelkezett: „Noha az oláh natio az hazában, sem a státusok közé nem számláltatott, sem vallásuk nem a recepta religiók közül való; mindazáltal propter regni emolumentum [az ország előmenetele érdekében] míglen patiáltatnak [megtüretnek], az oláh egyházi rendek ahhoz tartás magukat: Püspököt a fejedelemtől kérjenek, olyat, akit egyenlő tetszésekből az oláh papok alkalmasnak esmérnek; kit ha fejedelmek illendőnek ítélnék lenni, úgy adjanak confirmatiót reá, mind a fejedelmek hűségére, s mind az ország javára és egyéb szükséges dolgokra nézendő conditiók és módok szerént.”⁵⁸

Ebből nyilvánvaló, hogy a fejedelmi hatalom, azaz az államhatalom akart szorosabb fennhatóságot gyakorolni román nemzetiségű lakossága fölött oly módon, hogy a népet leginkább befolyásoló ortodox papokat kívánta felügyelete alá vonni, és általuk ezekkel az eszközökkel integrálni, rendszabályok közé szorítani a román nyelvű ortodox népe sséget. Miközben megtiltották a babonaságot, egyúttal erősítették a román nyelv használatát.⁵⁹

Ezek a törvények azonban bizonyos mértékig kirekesztő jellegűek is voltak, hiszen a népe sség vallását megtúrtként minősítve, magát a népe sséget is egyfajta másodrendű szerepbe juttatták. Ezt a gondolatot erősíti számos román történelmi vélemény, melyek egyike szerint a románokat kirekesztették a szabadságjogok gyakorlásából a 17. század közepén, holott az országban már ekkoriban igen nagy számban éltek románok, a lakosság egyharmad részét tették ki.⁶⁰ A szerző élénken ecseteli, hogy egy korabeli utazó szerint az erdélyi románság megalázó, alávetett, szolgai helyzetben volt, akiket a rendek minden jogokból kizártak, birtokaik nem voltak, bár azt elismeri, hogy ebben a korban a nemzetiségi hovatartozás és az ebből fakadó szolidaritás tudata kevésbé volt fejlett.

A románság társadalmi integrációjának a kora újkori Erdélyben is igen fontos eszköze volt a nemesség-adományozás. A fejedelmek mind román pópáknak, mind diplomáciai, vagy

⁵⁷ Makkai László: Magyar-román közös múlt 105.

⁵⁸ *Approbatae Constitutiones Pars I. Titulus VIII. Articulus I.* In: Magyar Törvénytar. 1541-1848. évi erdélyi törvények. Ford.: Kolosvári Sándor, Óvári Kelemen. Bp., 1900. 22. p.

⁵⁹ Az erdélyi románok fejedelemségkori helyzetét számos felületességgel és tévedéssel mutatja be: Catherine Durandin: *A román nép története*. Bp., 1998. 63-75.

⁶⁰ Gheorghe Brătianu: A rendi országgyűlések és a románok Erdélyben. In: Gheorghe Brătianu – Makkai László: *Tündérkert- Grădina Zînelor. Az erdélyi fejedelmi kor magyar és román szemmel. Két tanulmány. Vál. és előszót írta: Miskolczi Ambrus*. Bp., 1994 (*Encyclopaedia Transylvanica*) 14-40., különösen: 33-34.

kancelláriai szolgálatukban álló román nemzetiségű személyeknek ugyanúgy adtak nemesség- és címeradományt, ahogyan magyar vagy székely szolgálattévőiknek.

A Diploma Leopoldinum – Erdély a Habsburg Monarchiában

Az Erdélyi Fejedelemség önálló államiságát megszüntető és Erdélyt a Habsburg Birodalom tartományaként meghatározó okirat első változatát 1690. október 16-án adta ki az uralkodó. I. Lipót a diplomában megerősítette az erdélyi fejedelmek által adott korábbi adományokat és kiváltságokat; érvényben tartotta Erdély korábbi törvénykönyveit, az *Approbatae Constitutiones* és a *Compilatae Constitutiones*-t és a *Tripartitumot*, az Aranybulla ellenállási záradéka kivételével, amelyről 1687-ben mondtak le a magyar rendek, megtartották a szász municipális jogokat; kimondta továbbá, hogy továbbra is megmarad a négy bevett vallás, de új felekezetek nem hozhatók be; a tartomány kormányzatát egy újonnan felállítandó *Gubernium* [Kormányzóság, korabeli nevén: Főkormányzék] látja majd el, élén gubernátorral és 12 tanácsossal, akik közül legalább három katolikus legyen; évente országgyűlés összehívását rendelik el; Erdély élére a gubernátoron kívül generálist és kancellárt neveznek ki mint főtisztviselőket; békeidőben a tartomány évi 50 ezer birodalmi tallér adó fizet, Magyarország és Erdély elleni háború esetére pedig 400 ezer rajnai forintot; és végezetül a fejedelem személyének kérdésében elnapolta a döntést.

A Diploma Leopoldinum Erdély elsőrendű államjogi okmányává, mintegy alkotmányává vált, és egészen 1848-ig meghatározta a Habsburg Birodalomhoz kapcsolt tartomány közjogi helyzetét. 1691-ben Nagyszébenben megkezdte működését a *Gubernium*, a király kinevezte az első tisztségviselőket: Bánffy György lett a gubernátor, Bethlen Miklós a kancellár, Bethlen Gergely a főgenerális és Haller János a főkincstárnok. A diplomával kapcsolatos viták azonban ezzel nem zárultak le. Alvinczi Péter ítélőmester vezetésével újabb delegáció érkezett Bécsbe, hogy a vallásügyi kérdéseket rendezze. A tárgyalások nyomán Bécsben, 1693-ban kiadott *Alvincziana Resolutio* részletesen szabályozta az egyes felekezetek jogait különösen ügyelve a katolikusok érdekeinek védelmére.

Az Erdélyi Fejedelemség megszűnése, majd a Rákóczi-szabadságharc leverése után a szatmári békeokmányban megfogalmazták, hogy a Habsburg magyar királyok a magyar Szent Korona jogán uralják Erdélyt. A magyar királyok uralkodói címeik közé fölvtették az „Erdély fejedelme és a Székelyek ispánja” titulust. III. Károly 1722-ben szigorú utasítással fogadtatta el az erdélyi rendekkel a *Pragmatica Sanctio*-t, majd 1744-ben kimondták, hogy a magyar királyok Erdély örökös fejedelmei. Mária Terézia császárnő és a központi kormányzat számára az 1750-es években vált Erdély egyre jelentősebbé, főként gazdasági-anyagi teherbírása miatt. Az alapos adóösszeírás után, egyre nagyobb terheket vetettek ki a tartományra, majd kormányzati téren is átszervezési tervezetek sora keletkezett, amelyeknek csak egy része valósult meg. Mária Terézia a tartományt, a birodalombeli rangjának elismeréseképpen 1765-ben Erdélyt nagyfejedelemséggé emelte.

Társadalmi átalakulások a 17. század végén- 18. század elején

Erdély társadalma a korábbi, rendi struktúrához képest átalakulás jeleit mutatta a 17. század végén. Bethlen Miklós önéletírásában már alsó rendet, középrendet és felső rendet említett.⁶¹ A hagyományok, az évszázadok alatt meggyökeresedett tradicionális társadalmi struktúrák sohasem egy csapásra oldódnak föl egy újjáalakuló társadalomban. Hiszen akár a magyar nemesség, akár a székely előkelők, nem is beszélve a szász patriciusokról, korszakunkban is büszkén őrizték identitásukat, még akkor is, ha ez a korszak, az Apafi-kor, a

⁶¹ R. Várkonyi, 1990. 26. skk.

különféle kisebb-nagyobb be- és kivándorló népcsoportok színes kavalkádját mutatja Erdély etnikai palettáján. Emellett a korra jellemző volt a vertikális irányú társadalmi mozgás is. Sokan kerültek be a nemességbe az alsóbb rétegekből, mások elveszítve birtokaikat földönfutóvá váltak, iparosok veszítették el munkájukat, vagy kényszerültek más foglalkozást választani, kivándorolni a Szászföldről a román országokba, máskor kiváló céhmesterek kaptak nemesi rangot a fejedelemtől. Román jobbágyok menekültek át Erdélybe jobb életviszonyokat remélve, akiket számos alkalommal vajdáik követeltek vissza a fejedelemtől.

Az erdélyi nemesség rendkívül megosztott ebben a korban, a sokszáz jobbágygal rendelkező birtokos főurak és alig egy-két jobbágytelekkel rendelkező armalisták, kisenemesek közé a legváltozatosabb nemesi rétegek illeszkedtek be.

Az erdélyi szászok társadalma is változóban volt a fejedelemség utolsó évtizedeiben. Ugyan mindvégig megtartották privilégiumaikat, Erdély fejedelmei a tőlük mindenkor biztosan várható adóbevételekért és anyagi támogatásért cserébe meghagyták középkori eredetű territoriális önkormányzatiságuk alapelemeit, de társadalmuk zártságát már sikerült megtörni. Városaik gazdag kereskedő polgársága már legalább két évszázada bekapcsolódott a levantei kereskedelembe, de megőrizte dél-németországi kapcsolatait is. Mostanra kereskedőtársaságok megszervezésével növelték hatékonyságukat, és továbbra is kezükben tartották a külkereskedelem legfontosabb szálait. A gazdagabb polgárok egy része nemességet is szerezhetett, és tekintélyes politikai szerephez jutott az állami életben. A Királyföld lakosságának nagyobb része azonban falvakban élő, földet művelő paraszt volt, akik évszázadok óta saját jogrendjükben, saját tisztségviselőik joghatósága alatt éltek életüket. Falvaikba, városaikba kénytelenek voltak más etnikumú lakosságot is beengedni, részben gazdasági kényszerből. Jelentős volt korszakunkban a román jobbágyosság betelepülése a szászföldi falvakba. Önkormányzatiságuk azonban őrizte az évszázados hagyományokat. Az egész szászságot egységbe fogta közjogi egységük, az ún. Szász Univerzitás (Universitas Saxonum), azaz a szászok egyeteme, ami itt a szászok összességét, egészét jelentette. Ennek vezető tisztségviselője volt a legfőbb városuk, Nagyszében polgármestere, főkirálybírája, a szász gróf. A főkirálybíró a szászok közössége választotta, a legrangosabb vezető és egyben a fejedelemség egyik legbefolyásosabb politikai személyisége volt.

Erdély népességének az Apafi korban már jelentős részét adta a románság. Apafi fejedelem nemcsak ortodox vallásuk gyakorlásában pártolta a románságot, de Gyulaféhérvárott nyomdát, Fogarason és másutt is román nyelven oktató iskolákat tartatott fenn, nyomtatott vallási jellegű irodalommal is ellátta azokat. Az ortodox pópák egyházkerületi szempontból a református püspökök alá voltak helyezve, ám ez nem vezetett összetűzésekhez a felekezetek között. Ha a nagyobb etnikumok számarányait akarjuk bemutatni, csak nagyon hozzávetőleges becslésekre szorítkozhatunk. Eszerint a 17. század utolsó harmadában kb. 700-800 ezer főre tehető a fejedelemség lakossága, amelynek becslések szerint 45-50 %-a magyar, 10-15 %-a szász, 30-40 %-a román volt.⁶²

A század második felében jellemző bevándorlási folyamat az Apafi-kor végéig tartott, majd azután hirtelen az ellenkezőjére fordult. A török elleni visszafoglaló háború terhei és veszélyei elől rengetegen menekültek át Erdélyből a román vajdaságokba. A migráció a harcok végeztével megint csak új irányt vett, amikor is a pusztán maradt partiumi, alföldi vidékek gyakoroltak szívóhatást az erdélyi népességre, és a jobb életkörülmények megteremtésének reményében jobbágycsaládok sokasága költözött ki Magyarországra.⁶³ Erdély nem volt híján más nemzetiségek kisebb-nagyobb számú csoportjainak sem, mint az örmények, rácok, görögök, cigányok, ruszinok, zsidók, stb. Mindegyik népcsoport szívesen befogadott része volt Erdély lakosságának, és mindegyiknek megvolt a maga helye és szerepe ebben a sokszínű társadalomban. Olykor speciális foglalkozási ágakat műveltek, amelyre

⁶² R. Várkonyi, 1986. 809. p.

⁶³ R. Várkonyi 1986. 807.; Ld. még: Dér –Gáldi, 1943.; Nistor, 1971.

nagy szükség is volt, mint például a kerámiájukról híres habánok, akik Morvaországból ide menekült anabaptisták voltak, vagy a német földről ide települt bányászoknak, akiket még Bethlen és a Rákócziak hoztak be az országba.

A hagyományosan sokféle etnikum lakta Erdélyben azonban fokozatosan formálódni kezdtek az újfajta társadalmi csoportok, az új „rendek”, amelyeket már nem az egyes nációkhoz való tartozás, hanem a társadalom egészében betöltött gazdasági-hatalmi potenciál kritériumai határoztak meg. Az alsó rendbe a jobbágyok-parasztok tartoztak, akik a legváltozatosabb eredetűek voltak, sokféle kondíció szabta meg mindennapjaikat, szolgáltatásaikat. A jobbágyi kötöttség nem igazodott nemzetiségekhez, székely, szász, román, magyar vagy bármely más nemzet tagjai egyaránt lehettek jobbágyi státusban. Ha mégis különbséget akarnánk tenni köztük, az talán csak annyi lehetne, hogy mindegyik náció jobbágysága a saját jogrendjük által megszabott szabályok között éltek, de csak addig, amíg valamilyen kényszer vagy csak egyszerűen a vállalkozási kedv ki nem mozdította, elvándorolni nem készítette őket, hogy maguk és családjuk számára új, jobb körülmények megteremtésének reményében távolabbi régióban, vagy új foglalkozási ágat választva próbáljanak szerencsét. Volt lehetőség tehát arra, hogy kilépve a hagyományos jobbágyi életmódból más tevékenységet vállalva egy másik társadalmi rétegbe kerüljenek az ügyesebbek, tehetségesebbek, vállalkozó szelleműek.⁶⁴

Románság a 18. században – az unitus egyház

A bécsi kormányzat első sikereként könyvelhette el, hogy létrehozta a román unitus egyházat, azaz a román görögkeleti ortodox egyház egyesülését a római katolikus egyházzal. Megkezdtek a román többségű egyházmegyéket létrehozását Biharban, Máramarosban, majd a 18. század közepén Nagyváradon is. A kezdeti időszakban maga az unió a román papoktól csupán azt kívánta meg, hogy Róma fennhatóságát fogadják el, és hittételeik egy részét igazítsák a római katolikus hitelvekhez.

Az Erdélybe érkező jezsuiták segítségével megegyezés született Szerémi Teofil gyulafehérvári ortodox püspökkel, majd utódja Atanáz püspök által 1698-ban összehívott zsinaton közel 2300 ortodox pap egyezett bele az unióba. I. Lipót 1701-ben létre hozta az első püspökséget. A következő változás XIII. Ince pápa (1721–1724) idején következett be, amikor is az Erdélyben élő egyesült oláhok, rutének, rácok, görögök számára Fogaras székhellyel új egyházmegyéket hozott létre, amelynek székhelyét később Balászfalvára helyezték át.

A 18. század a románság helyzetében sok változást hozott.⁶⁵ Mindenekelőtt a görög egyesült egyház új vallási kereteket teremtett, és az egyház első jelentősebb főpásztora, Inochentie Micu-Klein ki is tudta használni az új lehetőségeket a román nemzetiség érdekeinek javára.⁶⁶ Komolyan síkra szállt a román papság érdekében, azt követelve, hogy a többi felekezet papjaival azonos kiváltságokban részesüljenek, illetve, hogy a románságot Erdély negyedik rendi nemzetévé emeljék. Érvelésében először tűnt föl a nemzetiség jogaiért folytatott harcban annak emlegetése, hogy a románság Erdély legősibb lakossága, hiszen Traianus császár kori telepések leszármazottai. Ez a gondolkör és érvelés jelentős részben az erdélyi magyarsággal illetve szászsággal szemben alakult ki, akik jövevénynek tekintették a románságot, és velük szemben előkelőbb mivoltukat hangoztatták, egyrészt arra hivatkozva,

⁶⁴ R. Várkonyi, 1986. 834-843. p.; Ld még: Szentgyörgyi, 1962.

⁶⁵ I. Tóth Zoltán: *A román nacionalizmus első százada. 1697–1792.* Máriabesnyő–Gödöllő. 2005.

⁶⁶ Miskolczi Ambrus: Egy görög katolikus püspök római száműzetésben. Historiográfiai széljegyzetek Inochentie Micu-Klein legújabb életrajza kapcsán. In uő.: *Eszmék és téveszmék. Kritikai esszék a román múlt és jelen vitás kérdéseit tárgyaló könyvekről.* Budapest, Bereményi Könyvkiadó – ELTE BTK Román Filológiai Tanszék, 1994. 8–21.

hogy őseik fegyverrel hódították meg a Kárpát-medencét, másrészt arra, hogy őseiket a királyok hívták be, és tőlük kaptak privilégiumot. Micu-Klein a román nemzettudat kialakításának első szakaszában érvelésében egy még ősbibb időt, a rómaiak korát hozta elő, mint történeti jogalapot arra, hogy az erdélyi románok a rómainak utódai, jogosan folyamodnak ugyanolyan megbecsülésért, mint a többi itt lakó népek. A román püspök ambíciói azonban nagyobbak voltak, terveik között szerepelt az a cél is, hogy a magyarországi összes görögkeleti felekezeti lakosságot az ő egyházi vezetése alá rendeljék. Részben ez okozta és robbantotta ki az ortodoxok részéről a vele és az unitus egyházzal szembeni délvidéki szembenállást.

A Karlóca székhellyel működő ortodox érsekség a szerbek lakta délvidék egyházi központja volt. A 18. század elején a határőrvidék megszervezésének idejében az itt letelepedett szerb katonanépeség ún. illír privilégiumokat kapott. Ennek lényegi része a szabad vallásgyakorlat engedélyezése volt, illetve az, hogy a karlócai szerb érsekség fennhatósága alá helyezte az összes magyarországi ortodox népességet, ennél fogva a románok is ide tartoztak. Az 1718. évi pozsareváci békében a Bánát is visszakerült a Magyar Királysághoz, és a rendkívül vegyes etnikumú, de főként román és szerb lakossággal rendelkező régió komoly vallási feszültséggócá vált. A szerb vezetés alatti érsekség ugyanis a fő egyházi pozíciókat szerbekkel töltötte be, sőt a román lakosságú területekre is sokszor szerb papot küldtek, és ez további ellenéteteket szült. Az ortodox román és szerb lakosság viszont egyöntetűen ellenséges álláspontot foglalt el az unitusokkal szemben.

Az 1740-es években kibontakozott egy unitusok elleni „lázas”, melynek során sokszor meg is verték az egyesült egyház papjait. Micu-Klein püspök elmenekült, Rómában próbálta a maga igazát keresni, sikertelenül.

A 18. század közepére az erdélyi román lakosság egy része maradt csak az unitus egyház híve, és sokan visszatértek az ortodoxiához. 1759-ben indult Sofronie görögkeleti szerzetes térítő mozgalma, amely kiváltképpen sikeres volt. A bécsi udvar egyházpolitikája ugyan erőteljesebben támogatta volna az unitusokat, de el kellett ismerniük, hogy a jelentős létszámú ortodox lakosság számára is püspökség létrehozását kell engedélyezniük. Ez meg is történt, és Nagyszébenben létrejött az új ortodox püspökség.⁶⁷

Ezzel párhuzamosan a központi kormányzat az erdélyi határőrvidéket is felállította, amely a román lakosság számára sok esetben hozott felemelkedést. A jobbágyok ugyanis a katonai szolgálatért cserébe felmentést kaptak az adófizetésről, és kikerültek a földesuraik joghatósága alól. A vallási megosztottság a században mindvégig megmaradt, a román unitus egyház azonban komolyan megerősödött. Központjaik Balázsfalva, Nagyszében voltak, de 1778-ban Nagyváradon is püspökséget állítottak fel. A 18. század második felében tevékenykedő Samuil Micu-Klein, Gheorghe Șincai és Petru Maior az erdélyi román értelmiség élcsapatává nőtte ki magát.⁶⁸ Az unitus egyház tagjaiként főként a román nyelv és kultúra megújításáért fejtettek ki jelentős tevékenységet. Nyelvújító munkásságuk során a román nyelv latin eredetét és jellegét igyekeztek kiemelni, ennek érdekében új, mesterségesen kitalált szavakat is alkottak, és ezeket igyekeztek használatba hozni, szintén a latin őseredet bizonyítására, és a latin betűs írás bevezetését is javasolták.⁶⁹

Ugyancsak az erdélyi triász tevékenységéhez köthető a dákoromán elmélet továbbfejlesztése és elméleti átgondolása.⁷⁰

⁶⁷

⁶⁸ Az "erdélyi triász": Samuil Micu-Klein (1745-1806), Gheorghe Șincai (1754-1816) és Petru Maior (1756-1821), a román felvilágosodás és nemzeti megújulás programadói. Ld. Mikolczy Ambrus: Magyarország a modern román kultúra bölcsője. Az "erdélyi triász" Pest-Budán. História. 22. 2000. 4. 22-23.

⁶⁹ Mikolczy Ambrus: Románok a történeti Magyarországon i.m. 89-96.

⁷⁰ Catherine Durandin: *A román nép története*. Bp., 1998. 30-46.; Borsi-Kálmán Béla: Töredékes láttelet az erdélyi románság sérelmeinek társadalomtörténeti (lélektani) gyökereiről. In uő.: *A békétlenség stádiumai Fejezetek a magyar-román kapcsolatok történetéből*. Bp., 1999. 202-229.

II. József uralkodása (1780-1790) alatt új lendületet vett a románok soraiból kikerült hivatalnokok, tisztségviselők karrierje. A császár ugyanis eltörölte a hagyományos rendi struktúrát, és számos kormányzati reformot vezetett be. Igyekezett Erdélyt minden módon szorosabb kötelékkel kapcsolni a birodalmi kormányzathoz. A 18. század végén bontakozott ki a román parasztság nemességellenes lázadása Horea és Cloșca vezetésével.

A császári hadparancsnok szétkergette a felkelőket, sokakat kivégeztettek. A felkelés későbbi értékelésében sokan bontották ki azt a gondolatot, miszerint a román jobbágyság lázadt fel magyar földesuraik ellen. A román értelmiség nem állt a felkelők pártjára, sőt el is ítélte azt.

II. József halála után Erdélyben visszaállították a rendi nemzetek rendszerét, ez is provokálta egy a román nemzeti küzdelem folyamatában oly fontos dokumentum, a román görög katolikus és ortodox püspökök által írt *Supplex Libellus Valachorum* (A románok könyörgő levele) című 1791-ben II. Lipót császárnak és az országgyűlésnek benyújtott mű elkészülését.⁷¹ A felterjesztésben a románok népességének lakosságon belüli nagy arányára hivatkozva arányosan nagyobb részt kértek a vezető tisztségekből, beemelésüket a rendek közé, kérték, továbbá, hogy őket a jelenlegi jogfosztott állapotból az uralkodó a korábbi teljes jogú helyzetükbe helyezze vissza, a jobbágyokat is ugyanolyan terheket viseljenek, mint más nemzetiségű társaik. Ezen felül azoknak a megyéknek, városoknak, falvaknak, amelyekben románok is élnek, román elnevezést is szerettek volna kapni. A kérvény nagy jelentőséggel bír a román nemzeti identitás-történetben, hiszen abban már nyelvi, kulturális azonosságokon alapuló nemzetiségi összetartozás-tudat jelent meg. Az országgyűlés végül is nem oldotta meg a román nemzet problémáját, hiszen azt ugyan kimondták, hogy az ortodox vallású lakosságot is ugyanolyan módon kell terhelni a közterhekből, ahogyan a többi felekezet tagjait, de egyúttal megerősítette azt a gyakorlatot, hogy a köztisztségeket csak a bevett vallások hívei nyerhetik el.

Összegezve elmondható, hogy a 18. század a románság nemzeti tudata kialakításának, a nemzetként létező etnikai közösség megfogalmazásának, az eredetmítosz, az egységes nyelv kialakításának korszaka. Pontosabban szólva mindezen folyamatok elindulásának időszaka. Ehhez a román nemzetet hozzásegítette saját értelmiségének a román nemzeti történelemszemlélet – földrajzi és történeti értelemben vett – megteremtését célzó tevékenysége. A nemzeti egység kialakulását a románság vallási elkülönültsége is segítette, akár az ortodox, akár a görög katolikus felekezetbe tartozott. A 18. század végén tevékenykedő értelmiségiek közül néhányan történelmi munkákat és alkottak. Samuil Micu-Klein és Șincai is Budára költöztek és az Egyetemi Nyomdának köszönhetően publikálták műveik egy részét, igaz, főként inkább a 19. század első harmadában. Șincai hosszan dolgozott élete fő művén amelynek „A románok és más népek krónikája” címet adta. Ezen kívül élete legfőbb alkotása a román nyelv latinositása volt, helyesebben szólva a franciához történő közelítése. Petru Maior fő műve – A románok eredetének története Daciában – új korszakot nyitott a román nemzettudat alakulásában. A műben a korabeli románságot az őslakos, Dacia provinciát meghódító római ősök leszármazottaiként nevezte meg, de nem volt ellenséges a magyarokkal szemben sem, mint írta „a magyar nép nem csinált semmi igazságtalanságot a románnak”.⁷² Úgy vélte, a két nemzet szerződést kötött egymással, a

⁷¹ Kovács Áron: „Tulajdon magok jószántából kezet adva, Tuhutumot a magyarok vezérét választották uruknak”. Természetjogi elemek a *Supplex Libellus Valachorum* érvrendszerében. *Korunk* 2012. 4. sz.

⁷² Idézi: Miskolczy Ambrus: *Románok a történeti Magyarországon* i.m. 104.

nemesek egyenlők, az alacsonyabb rangúak pedig, legyenek bár magyarok vagy románok, ugyanúgy nem viselhetnek közhivatalt.

Bibliográfia

- Joó Tibor: Magyar nacionalizmus. Bp., 1941.
Pukánszky Béla: német polgárság magyar földön. Bp., 1940.
Szekfű Gyula: Nép, nemzet, állam.
Niederhauser Emil: A nemzeti megújulási mozgalmak Kelet-Európában. Bp., 1977.
Sziklay László: A szlovák irodalom története. Bp., 1962.
Sziklay László: Együttélés és többnyelvűség az irodalomban. Bp., 1987.
A magyarországi értelmiség a XVII-XVIII. században. Szerk.: Zombori István, Szeged, 1984.
Regionális és nemzeti identitásformák a 18-20. századi magyar és szlovák történelemben. Szerk.: Štefan Šutaj – Szarka László. Prešov, 2007.
Hungaro-szlovakológia. Szerk.: Illés Pál Attila. Bp., 2007.
Käfer István: Dona Nobis Pacem. Magyar-szlovák kérdések. Piliscsaba, 1998.
Miskolczi Ambrus: A „hungarus alternatíva”: példák és ellenpéldák. Regio 2009. 4.sz. 3-45.
Miskolczi Ambrus: Románok a történeti Magyarországon. Bp., 2005. (Kisebbségkutatás könyvek)
Katus László: Sokszólamú történelem. Pécs, 2008.
-

- Meghasadt múlt. Fejezetek a szlovákok és a magyarok történelméből. Szerk.: Kollai István. Bp., 2008.
- Slovaks and magyars. Slovak-Magyar relations in central Europe. Ed. Pavol Števček. Bratislava, 1995.
- Georg Brunner: Nemzetiségi kérdés és kisebbségi konfliktusok Kelet-Európában. Budapest, 1995. 68. (A Magyarágkutató Könyvtára XVII.)
- Bakk Miklós: *Politikai közösség és identitás*. Komp-Press Kiadó, Kolozsvár, 2008.
- Varga Szabolcs: Az 1527. évi horvát-szlavón kettős királyválasztás története. Századok 142. (2008) 5. sz. 1075-1134.
- Eckhart Ferenc: A szentkorona-eszme története. Bp., 1941.; Kardos József: A szentkorona-tan története. Bp., 1985.
- Tóth István György: Három ország egy haza. Bp. 2009. (Magyarország Krónikája)
- Barta Gábor: Az Erdélyi Fejedelemség születése. Bp. 1979. (Magyar História)
- Oborni Teréz: Tartományból ország: erdélyi változások a 16. század első felében. In: *Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében*. Szerk. Zombori István. Bp., 2004. 165–178.
- Fodor Pál: Magyarország és a török hódítás. Budapest, 1991.
- Bitskey István, Az identitástudat formái a kora újkori Kárpát-medencébe. In: Humanizmus,religio, identitástudat. Tanulmányok a kora újkori Magyarország művelődéstörténetéről. Szerk., bev.: Bitskey István, Fazakas Gergely Tamás, Debrecen, 2008 (Studia litteraria, XLV), 11–23.
- Klanczay Tibor: Irodalom és nemzetiség. In: Uó: Stílus, nemzet és civilizáció. (Régi Magyar Könyvtár Tanulmányok 4.) Budapest, 2001. 14-17.
- Immanuel Wallerstein:** A nemzeti fejlődés három útja a XVI. századi Európában. Világtörténet 1979/1. 25-36.
- Szűcs Jenő:** "Gentilizmus". A barbár etnikai tudat kérdése. (Vázlat) Történelmi Szemle 1971./1-2. 188-211.
- Szűcs Jenő:** Nemzet és történelem. Bp., 1974.
- Szűcs Jenő:** A magyar nemzeti tudat kialakulása. Szeged, 1992.
- Szűcs Jenő:** "Nemzetiség" és "nemzeti öntudat" a középkorban. Szempontok egy egységes fogalmi nyelv kialakításához. in: Nemzetiség a feudalizmus korában. (Értekezések a történettudomány köréből. Új sorozat 64.) Bp., 1972, 4-55.
- Szűcs Jenő: Történeti „eredet”-kérdések és nemzeti tudat. Valóság, 1985/3. 32–33.;
- Klanczay Tibor, A régi magyarországi írók nemzeti hovatartozása. ITK 1973/2 –3. 148–153.
- Kiss László: A szlovák nemzeti tudat születése. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis Nova Series Tom. XXXII. Sectio Historiae Eger.
- Miskolczy Ambrus: A „Hungarus-tudat” a polgári-nemzeti átalakulás sodrában. In: Magyar Kisebbség Nemzetpolitikai Szemle Új sorozat XVII. 56-66. sz. (2012/3-4.sz.) 163-204
- Szelestei N. László: Hungarus-Hungaricus/Magyarországi – magyar. Közös múltunk és a magyar nyelv. In: Magyar-szlovák terminológiai kérdések. Szerk.: Ábrahám Barna, Piliscsaba-Esztergom, 2008. 50-54.
- Moritz Csáky: Die Hungarus-Konzeption – eine „realpolitische” Alternative zur magyarischen Nationalstatts-idee? In: Ungarn und Österreich unter Maria Theresia und Joseph II – Neue Aspekte der beiden Länder. Hrg. Anna M. Drach, Richard D. Plaschka, Adam Wandruszka, Wien, 1982.
- Miskolczy Ambrus: A kontinuitás-vita historikuma. (Tallózás a román etnogenezis historiográfiájában.) In uó.: *Eszmék és téveszmék. Kritikai esszék a román múlt és jelen vitás kérdéseit tárgyaló könyvekről*. Budapest, Bereményi Könyvkiadó – ELTE BTK Román Filológiai Tanszék, 1994. 8–21.
- Tarnai Andor: Bél Mátyás: Hungariából Magyarország felé. Budapest, 1984.

- Csekey István: Werbőczy és a magyar alkotmányjog. In: Werbőczy István. Balás P. Elemér, Csekey István, Szász István és Bónis György egyetemi tanárok előadásai. Acta Juridico-Politica 2. Universitas Francisco-Josephina. Kolozsvár, 1942. 74-75.
- Canning, Joseph: Középkori politikai gondolkodás története 300-1450. Bp., 2002.
- Eckhart Ferenc: A szentkorona-eszme története. Bp., 1941.
- Szabó István: Nemzetszemlélet és magyarságtudat. Sorsunk 1943. 730-738, 836-844, 891-895., 1944. 34-42 újraközlése: Kisebbségkutatás 2004. 4. sz
- Szarka László: A modern szlovák nacionalizmus sajátosságai. In: A modern szlovák nacionalizmus évszázada 1780-1918. Szerk.: Szarka László. Bp., 2011. (Az Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori iskolája közleményei 2.) 11-31.
- Benda Kálmán: *Századok*, 1972, 106. évf., 1-2. sz., 157-161.
- Dávid Géza: Magyarország népessége a 16-17. században. in: Magyarország történeti demográfiája. Szerk.: Kovacsics József. Bp., 1997. 141-171.
- Kubinyi András: A Magyar királyság népessége a 15. század végén. Történelmi Szemle 1996. 2-3. sz. 145-161.
- Szekfü Gyula: A nemzetiségi kérdés rövid története. Budapest, 1942.; Magyarok a Kárpát-medencében. Szerk.: Glatz Ferenc. Budapest, 1988.
- Sokcsevits Dénes: Horvátország története. Bp. 2012.
- Katus László: A délszláv-magyar kapcsolatok története. I. rész. A kezdetektől 1849-ig. Pécs 1998.
- Varga Szabolcs: Horvátország és Szlavónia a kora újkorban. In: Mozaikok a Magyar Királyság 16-17. századi történelméből. Szerk.: Horváth Adrienn-Bagi Zoltán Péter. Bp., 2012.
- Nataša Štefanec: Demographic Changes on the Habsburg-Ottoman Border in Slavonia (c. 1570-1640) in: Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie. Akten des internationalen Kongresses zum 150-jährigen Bestehen des Istituts für Österreichische Geschichtsforschung Wien, 22-25. September 2004. Hgg. Von Marlene Kurz, et alii. (Mitteilungen des Istituts für Österreichische Geschichtsforschung Ergänzungsband 48) Wien-München, 2005. 550-578.
- Szakály Ferenc: Szerb bevándorlás a török kori Magyarországra. In: Szomszédaink között Kelet-Európában. Emlékkönyv Niederhauser Emil 70. születésnapjára. Szerkesztette: Glatz Ferenc. Budapest, 1993. 75-78
- Varga Szabolcs: Etnikum, felekezetiesség és migráció a Dél-Dunántúlon és Szlavóniában a 16-17. században. In: Vallás és etnikum Közép-Európában. Szerk.: Kupa László. Pécs, 2008. 44-57.
- Szakály Ferenc: Szerb bevándorlás a török-kori Magyarországra. in: Szomszédaink között Kelet-Európában. Emlékkönyv Niederhauser Emil 70. születésnapjára. Szerk.: Glatz Ferenc. Bp. 1993.
- Szakály Ferenc: Szerbek Magyarországon – szerbek a magyar történelemben. in: A szerbek Magyarországon. Szerk.: Zombori István, Bp. 1991. 11-50.
- Gonda-Niederhauser 109.
- Teutsch, Friedrich: Die „Unionen“ der drei ständischen „Nationen“ in Siebenbürgen bis 1542. Archives des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. XII (1874) 99-102.
- Juhász István: Reformáció az erdélyi románok között. Bp., 1940.
- Makkai László: Magyar-román közös múlt. Bp., 1948.
- Catherine Durandin: *A román nép története*. Bp., 1998. 63-75.
- Gheorghe Brătianu: A rendi országgyűlések és a románok Erdélyben. In: Gheorghe Brătianu – Makkai László: Tündérgert-Grădina Zinelor. Az erdélyi fejedelmi kor magyar és román szemmel. Két tanulmány. Vál. és előszót írta: Miskolczi Ambrus. Bp., 1994 (Encyclopaedia Transylvanica) 14-40., különösen: 33-34.
- R. Várkonyi 1986. 807.; Ld. még: Dér –Gáldi, 1943.; Nistor, 1971.

Szentgyörgyi, 1962.

I. Tóth Zoltán: *A román nacionalizmus első százada. 1697–1792.* Máriabesnyő–Gödöllő. 2005.

Miskolczi Ambrus: *Eszmék és téveszmék. Kritikai esszék a román múlt és jelen vitás kérdéseit tárgyaló könyvekről.* Budapest, Bereményi Könyvkiadó – ELTE BTK Román Filológiai Tanszék, 1994.

Mikolczi Ambrus: Magyarország a modern román kultúra bölcsője. Az "erdélyi triász" Pest-Budán. *História.* 22. 2000. 4. 22-23.

Catherine Durandin: *A román nép története.* Bp., 1998.

Borsi-Kálmán Béla: Töredékes látlet az erdélyi románság sérelmeinek társadalomtörténeti (lélektani) gyökereiről. In uő.: *A békétlenség stádiumai Fejezetek a magyar-román kapcsolatok történetéből.* Bp., 1999. 202–229.

Kovács Áron: „Tulajdon magok jószántából kezet adva, Tuhutumot a magyarok vezérét választották uruknak”. Természetjogi elemek a Supplex Libellus Valachorum érvrendszerében. *Egyháztörténeti Szemle* 2012 4. sz.

László Szarka: The Origins of the Hungarian-Slovak National Opposition in Upper Hungary. in: *Multiethnic Region and Nation-state in East-Central Europe. Studies in the History of Upper Hungary and Slovakia from the 1600s to the Present.* Ed. László Szarka. Boulder, Col. 2011.163-179.

